

114 1759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

27

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

99. évfolyam

1983

1520

1

AKADÉMIAI KIADÓ

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

99. ÉVF. 1983/1. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társszerkesztő)

DÁN RÓBERT

FÜLÖP GÉZA

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215 – 96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 100 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215 – 11 488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185-680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatra szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekktúra visszaküldésével egy időben.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYOIRATA

1983.

99. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő),
HAVASI ZOLTÁN (társszerkesztő), BÁN RÓBERT, FÜLÖP GÉZA, V. KOVÁCS SÁNDOR,
MEZEY LÁSZLÓ, REJTŐ ISTVÁN, TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET ÖSSZEÁLLÍTOTTA
VESZPRÉMY LÁSZLÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Friedrich Ildikó</i> : XVIII. századi magyar nyelvű orvosi könyvek olvasottsága	32
<i>Haimann György—Ballér Piroška</i> : „Megegyezettvén a három kollégiumokat. . .” Tótfalusi egyik közművelődési akciójáról, I—II.	21, 321
<i>Heverdle László</i> : A Martinovics-páholy antiklerikális sajtópolitikája	138
<i>Huber Kálmánné</i> : A Symposium és köre (1924—1928)	243
<i>Körmendy Kinga</i> : Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV—XVI. században	1
<i>Köszegfalvi Ferenc</i> : „Délsziget” 1946—1947 (Egy hódmezővásárhelyi irodalmi folyóirat története)	154
<i>Lázs Sándor</i> : Kódexkiadásunk százados kérdései a Cornides-kódex modern kiadásának ürügyén	345
<i>Mészáros István</i> : Az 1806-i Ratio Educationis népiskolai tankönyvei	129
<i>Pajkossy Györgyné</i> : Ellobodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban	225
<i>Rejtő István</i> : Mikszáth Kálmán és a Magyar Hírlap	332

KÖZLEMÉNYEK

<i>Barlay Ö. Szabolcs</i> : Egy szemtanú levele az 1501-i budai úrnapi szabadtéri színjátékról	42
<i>Bessenyei József</i> : Egy olvasó nemesúr a 16. században	165
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Adalékok kódexeink címereihez	366
<i>Csonka Ferenc</i> : Újabb adatok Bocatius (?) egyik rópiratához	171
<i>Erdő Péter</i> : Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának egyházi tartalmú középkori kódextörédei	251
<i>Fried István</i> : Pompéry János, a cenzúra és a horvátok	184
<i>Haraszi Erika Ágnes</i> : 1800 előtti magyar vonatkozású kiadványok a győri Milkovich—Zámory különgyűjteményben	80
<i>Hegedűs Judit</i> : A Győri Olvasó Társaság történetéhez	86
<i>Kókay György</i> : Egy Bessenyei-mű sajtóvisszhangja 1773-ban	182
<i>Kókay György</i> : Bessenyei utolsó kéziratának sorsa	382
<i>V. Kovács Sándor</i> : Balassi Bálint antik olvasmányaihoz	170
<i>V. Kovács Sándor</i> : Az esztergomi Hriágyel-kézirat (curtius Rufus magyar verseiben)	262
<i>Kükedi József</i> : A Vizsolyi Biblia — nyomdai kézirat-törédei tükrében	370
<i>Kürthy András</i> : A 175 éves Ricordi zeneműkiadó történetéből	384
<i>Monok István</i> : Csanaki Máté könyvjegyzéke	256
<i>Nemeskürty Harriet</i> : Egy Zrínyi-gyászbeszéd két különböző kiadásáról	49
<i>Németh S. Katalin</i> : Magyar vonatkozású bécsi kéziratok XVIII. századi katalógusa	66
<i>Sándor László</i> : A kárpát-ukrajnai magyar könyv- és lapkiadás, nyomdászat és könyvkereskedelem 1919—1980-ig	186
<i>Téglásy Imre</i> : Ismeretlen Plantin-hungarica a Biblioteca Apostolica Vaticanában	45
<i>Váradai Sternberg János</i> : Jászi Oszkár levelezése Rubakin Nyikolajjal	393
<i>Varga Imre</i> : Egy csallóközi kézirat és hat magyar nyelvű protestáns iskoladrámája 1767—1775-ből	57
<i>Zsigmondy Árpád—Zsigmondy Árpádné</i> : Adalékok két 17. századi naptárhoz	181

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Bibliográfiai adatok a korai magyar nyelvű perikópás-könyvekhez	404
<i>Borsa Gedeon</i> : Albert Graver munkája két kiadásának története	409
V. <i>Ecsedy Judit</i> : Nyomdatörténeti érdekességek Vásárhelyi Gergely utolsó művében	272
<i>Heltai János</i> : Szenei Molnár Albert itthon nyomtatott műveinek hangjelöléseiről	273
<i>Holl Béla</i> : A nagyszombati egyetemi vizsgák kiadványait szabályozó rendelet	286
<i>Király László</i> : Két Bocatius-mű a genfi Egyetemi Könyvtárban	397
<i>Pavercsik Ilona</i> : Adalékok a bártfai és lőcei nyomda lengyelországi kapcsolataihoz	282
<i>Szelestei N. László</i> : Hamis impresszumú könyvek a XVIII. századi Magyarországon	292
<i>Vásárhelyi Judit</i> : Ismeretlen XVI. századi jezsuita nyomtatvány a Heltai-műhelyből	264

FIGYELŐ

<i>Borsa Gedeon</i> : A szlovákiai gyűjtemények összesítő ősnomtatványkatalógusa	111
<i>Borsa Gedeon</i> : Kiállítás a magyar reneszánszról Schallaburgban	195
<i>Borsa Gedeon</i> : Az ötszáz éves ausztriai könyvnyomtatás	208
<i>Borsa Gedeon</i> : Könyvtörténeti kiállítás Zágrábban	308
F. <i>Csanak Dóra</i> : Gergely Pál (1902–1982)	306
<i>Dán Róbert</i> : Scheiber Sándor köszöntése	306
<i>Fried István</i> : Szemző Piroska (1907–1982)	88
<i>Fried István</i> : A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásának kérdései	89
<i>Havasi Zoltán</i> : Magyarországon az Ómagyar Mária-Siralom	89
<i>Henning, Hans</i> : Die Bibliothek der Nationalen Forschungs- und Gedenkstätten	197
<i>Klanciczay Tibor</i> 60. születésnapjára	305
<i>Veszprémy László</i> : Művészet I. Lajos korában (A székesfehérvári István király Múzeum kiállítása)	307
<i>Zeman László</i> : Gyalui Torda Zsigmond élete és munkássága	102

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyv-, nyomda- és sajtótörténeti szakirodalom 1982-ben. Összeáll. <i>Heltai János</i>	415
---	-----

SZEMLE

Abdruck aller in der Wagnerischen Buchdruckerey in Ulm dermahlen sich befindenen Schriften. Konstanz, 1982. (<i>Borsa Gedeon</i>)	219
A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája. 1978. Szerk. Németh S. Katalin. Bp. 1982. (<i>Szabó Sándor</i>)	313
A Múzeumi és Könyvtári Értesítő repertórium (1907–1981). Összeáll. M. Katona Júlia (<i>Lanzeritsch Mária</i>)	314
A Ráday Gyűjtemény Évkönyve II. (<i>Heltai János</i>)	216
Biblioteca Corviniana. 3. bőv. kiad. Bp. 1981. (<i>Kádár Zoltán</i>)	118
Bogdanski, Henryk: Dziennik podrozy lat 1826 i 1827. Kraków, 1980. (<i>Hopp Lajos</i>)	220
Braun Tibor–Bujdosó Ernő–Ruff Imre: A tudomány mint a mérés tárgya. Bp. 1981. (<i>Környei Márta</i>)	122
Clavis Typographorum Librariumque Italiae 1465–1600. Ed. G. Borsa (<i>Fülöp Géza</i>)	212
Csáky, Moritz: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Wien, 1981. (<i>Benda Kálmán</i>)	218
Csuka Zoltán. Bibliográfia. Összeáll. Harmat Béla. Szentendre, 1982. (<i>Németh S. Katalin</i>)	123
Dán, R.: Matthias Vehe-Glirius. Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his Collected Writings. Bp.–Leiden, 1982. (<i>Scheibert Sándor</i>)	311
Jókay-kódex, XIV–XV. század. Bev. és kiad. P. Balázs János. Bp. 1981. (<i>Tarnai Andor</i>)	210
Kazinczy Ferenc-bibliográfia. Összeáll. V. Busa Margit. Miskolc, 1981. (<i>Csóra Karola</i>)	314

Kiss István: Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban. Bp. 1981. (<i>Voit Krisztina</i>)	310
Köpeczi Béla: Döntés előtt (Az ifjú Rákóczi eszmei útja) Bp. 1982. (<i>Bitskey István</i>)	309
Kuzmin, A. G.: Nacsalnüje etapü drevnerusszkogo letopiszania.: Moszkva, 1977. (<i>Magyar Marianna</i>)	316
Lohrmann, K.: 1000 Jahre Österreichische Judentum. Ausstellungskatalog Eisenstadt, 1982. (<i>Scheiber Sándor</i>)	316
Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig. I–IV. Főszerk. Benda Kálmán. Bp. 1981–1982. (<i>Kóka György</i>)	121
Mazal, Otto: Byzanz und das Abendland. Graz, 1981. (<i>Kádár Zoltán</i>)	219
Peregrinuslevelek 1711–1750. Szeged, 1980. (<i>Szabó András</i>)	119
Pozdeeva I. V.–Kaskarova I. D.–Lerenmann M. M.: Katalog knig kirillicseszkoj pecsati XV–XVII. V. V. Moszkva, 1980. (<i>Ojtozi Eszter</i>)	124
Rozsondai Marianne: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések problémája (<i>Beöthyné Kozocsa Ildikó</i>)	217
Szabó Flóris: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa. Bp. 1981. (<i>Körmendy Kinga</i>)	214
Útmutató a Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya irataihoz. Bp. 1981. (<i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	315
Válaszúti György: Pécsi Disputa. Bev. és a jegyzeteket írta Dán Róbert. Sajtó alá rend. Németh S. Katalin. Bp. 1981. (<i>Vásárhelyi Judit</i>)	117

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 383
 Abonyi Arpád 336
 Ábrahám Ibn Ezra 311
 Ács Mihály 294—296, 298
 Aczél Tivadar 243, 245—246
 Aczél Zsuzsanna 358
 Adám Péter 40
 Adamantius 239
 Adamik Tamás 25
 Ady Endre 147, 151, 217
 Aelianus, Claudius Praenestinus 229, 239, 261
 Ágai Adolf 184, 336
 Ágnes, Szent 351, 354
 Ágoston, Szent 117, 260
 Ágoston Péter 143
 Ágota, Szent 353
 Aiszküloz 230, 238
 Aiszóposz l. Ezopuz
 Ajtay Andor 154
 Aklia 258
 Alarcón, Pedro Antonio de 158—159
 Alator 64
 Albert (magyar király) 70
 Albert, III (ausztriai herceg) 4—5, 14, 20
 Albert Gábor 88
 Albertus Magnus 168
 Albo, Joseph 311—312
 Alexa Károly 361
 Alexander de Villa Dei (Villedieu) 3
 Almási Gyula Béla 154, 158
 Alsted, Johann Heinrich 326
 Alszeghy Zsolt 59
 Alvinczi Péter 322—326
 Amade László 64
 Amadé Tamás 10
 Ambrosius Lam Sebestyén 409, 411, 413
 Ambrus, Szent 260
 Ambrus Zoltán 336
 Amling, Wolfgang 411
 Amplonius, Ratinck de Berka 14
 Andersen, Hans Christian 101
 András, II. (magyar király) 70
 Andreas von Santa Theresia 49, 53—57
 Andreas Comiatinus Ungarus l. Kecskés András
 Andreas Pannonius l. Pannonius Anna, Szent 16
 Anonymus (P. Magister) 69
 Anna Amalia 199, 201, 206
 Apáczai Csere János 257
 Aphthonius 239
 Apian, Petrus 206
 Apollóniosz Düszkolosz 230, 239
 Appianosz 63, 236—237
 Aquila, Egidius 237
 Aquinoi Tamás, Szent l. Tamás, Aquinoi
 Arany János 88, 101, 248, 306—307
 Aranyasi Gellérti János 252
 Aratosz 63, 238
 Arezzói Antal 9
 Argens, Jean Baptiste de 98
 Arisztophanész 229, 238, 261
 Arisztotelész 47, 106—107, 117, 167—168, 170, 228—231, 233, 235—238
 Arje Jehuda Leb Kahana 316
 Arkhimédész 63
 Aschbach, Joseph 4—5
 Ashbrook, William 392
 Asulanus, Andreas 236
 Áts Mihály l. Ács Mihály
 Attila 67, 70
 Aubigné, Théodore d' 397
 Auerbach, B. 101
 Augustinus Aurelius l. Ágoston
 Ausonius 239
 Austerlitz, Carl 101
 Avicenna 233
 Babits Mihály 162, 243, 311
 Badalió, Josip 111
 Badensis, Thomas A. 241
 Bähr, Christian Heinrich 199
 Bajza József 216
 Balasfy, Thomas 67
 Balassa József 147
 Balassi Bálint 170—171, 248
 Balázs Éva, H. 219
 Balázs János 73
 Balász János, P. 210—212, 346, 364
 Balbinus, Johannes 103
 Baldus de Perugia 261
 Bálint (pap) 361
 Bálint György 311

- Bálint Miklós 190
 Bálint Sándor 159
 Balla László 191, 194
 Ballagi Mór 101
 Ballér Piroska 21—31, 321—331
 Balogh Károly 245—246
 Bán Imre 23—24, 257
 Baranyi Pál 275
 Barbiano di Belgioioso, Ludovico 400, 401
 Bárdos Kornél 387
 Bardua, Carolina 206
 Barhó Margit I. Nagyivánné Barhó Margit
 Barkóczy Sándor 152
 Barlay Ö. Szabolcs 42—45, 271
 Barletius, Marinus 167
 Barta, E. 7
 Barta István 8
 Barta Lajos 188
 Bartha Dénes 64
 Bartholomäi, Johann Christian 201
 Bartholomäi, Wilhelm Ernst 201
 Bartholomaeus Brixienis 253, 255
 Bartholomaeus de Pisis 211
 Bartók Béla 306
 Bartók Lajos 332
 Bartoniek Emma 16
 Bartos Róza I. Vajda Jánosné
 Basilius István 117
 Basta, Giorgio 78, 400
 Báthori András (erdélyi fejedelem) 76, 78, 105
 Báthori István (erdélyi fejedelem) 73, 77—78, 264—265
 Báthori István, Ecsedi 256
 Báthori Kristóf 265
 Báthori Zsigmond (erdélyi fejedelem) 74—78, 264—265, 271
 Batsányi János 122
 Báttaszéky Lajos 336
 Batthian, Balthasar de 234
 Batthyány Boldizsár 232—234
 Batthyány Ignác 5, 18
 Bauch, G. 104, 108
 Bazini János 103
 Beálló Döme 86
 Beatrix (magyar királynő) 233
 Bebek György 108
 Bebelius, Ioannes 238
 Beck, Karl 101
 Beck, Leopold 78
 Beck, Marcus 72
 Beckmann, Hermann 11
 Beethoven, Ludwig van 386
 Beham, Hans Sebald 409
 Beke Antal 10
 Beke Margit 262
 Békefi Remig I, 13
 Bél Mátyás 95—96, 217, 233
 Béla, IV. (magyar király) 316
 Belia György 363
 Beliczay Angéla 216
 Belleardus, Alexander 67
 Bellini, Vincenzo 388, 391
 Belsius Erzsébet 402—403
 Benda Kálmán 33, 35, 40—41, 121, 216, 218—219, 225
 Benedek Elek I. Székely Huszár 334, 338—339, 341
 Benedek János 148
 Benedek Marcell 145, 262, 393
 Benyhe János 159
 Benkő Loránd 359
 Benkő Sámuel 37, 64
 Beöthy István 248
 Beöthyne Kozocsa Ildikó 217—218
 Bérauld, François 237
 Berg, B. 357
 Beriszló Péter 9
 Berkovits Ilona 366
 Berlász Jenő 234, 251
 Berlicz, Hector 389
 Bernardus Balbi Papiensis 253
 Bernardus de Bottone 254—256
 Bernát (Szent, Clairvaux-i) 260
 Beroaldus, Franciscus 168
 Beroaldus, Philippus 168
 Berzeviczy Gergely 93
 Berzeviczy Márton 231
 Berzsenyi Dániel 243, 248—249
 Bessenyei György 36, 96, 122, 182—183, 216, 382—384
 Bessenyei József 165—170
 Bethlen Gábor (erdélyi fejedelem) 78—80, 171, 174—175, 180—181, 260, 273, 277, 401, 403
 Beuve, Sainte 101
 Bèze, Théodore de 117, 397
 Biasz 63
 Bibó Lajos 157
 Bierdumpfl 226
 Bigaroni, Marino 211
 Binder, Pavel 112
 Biró Lajos 151
 Birkás Géza 249
 Bischoff, Bernhard 351, 359
 Bisterfeld, Johann Heinrich 258, 261—262
 Bisztray Gyula 332—333, 342
 Bitskey István 309—310, 361
 Blandrata György 73
 Bleyer Jakab 49
 Bloch, Marc 362
 Blotius, Hugo 73, 231
 Blumenthal, Hermann 204
 Blücher, Gebhard 404
 Bobory Zoltán 262
 Bocatius, Johannes 104, 171, 174—175, 397—404, 411—413
 Bock János I. Bocatius
 Boeckai István (erdélyi fejedelem) 75, 399—401
 Boczkowski, Szezesny 221
 Bod Péter 23—24, 256—257
 Bodáky István 190
 Bodrogi Fülöp 14
 Boerhaave, Herman 120
 Bogáti Fazakas Miklós 167

- Bogáti Miklós 78
 Bogdański, Henryk 220—221
 Bognár András 345—346, 348—350, 352—353, 355
 Boito, Arrigo 390, 392
 Bojanowski, Paul von 204
 Bókay Árpád 142
 Bona György 230
 Bonaventura, Szent 211
 Bonellus, Joannes Maria 236
 Bonfini, Antonio 48, 67, 69, 106, 108
 Bonifác, VIII. (pápa) 8, 252, 255
 Bonifác, IX. (pápa) 7, 11
 Bónis György 18, 20, 251
 Bőr László 315—316
 Bori Imre 244
 Bornemissza Pál 233
 Bornemiszta Péter 170—171, 370
 Borsa Gedeon 45—47, 111—116, 195—197, 208—209, 212—214, 219—220, 271, 278, 282, 287, 308, 322, 379, 404—414
 Borzsák István 171
 Bosnyák Béla 152
 Bossányi Árpád 8
 Botka Ferenc 193
 Bottyán János 217
 Bozinius János I. Bazini
 Bökényi Dániel 129
 Bökényi János 58—61
 Brant, Sebastian 205
 Brasavola, Antonio Musa 240
 Braun Tibor 122
 Bredebscheid, Johannes I. Johannes
 Brederodius, Petrus 401
 Breitkopf, Johann Gottlieb 386
 Brewer 292, 409
 Brewer, Lorenz 121, 281, 285
 Brexel, Johann 285—286
 Brito, Guillelmus 16
 Brutus János Mihály 67
 Brylengerius, Nicolaus 240
 Bródy Sándor 336
 Brognolus, Benedictus 67
 Bruckner Győző 411
 Bucsay Mihály 217
 Budai Gergely 13—14, 20
 Budai János 5—20
 Budenz József 356
 Budiša, Dražen 308
 Bugenhagen, Johannes 169—170
 Bujalsky, Andreas 285
 Bujdosó Ernő 122
 Bulwer-Lytton, Edward George 101
 Bunyitay 9
 Burdigalesis, Arnoldus Ferronus 237
 Burgensis, Paulus 16
 Buridanus I. Johannes
 Busa Margit, V. 57, 314
 Busau, Andreas 265, 271—272
 Buzinkay György 39
 Büchler Sándor 316
 Büky Béla 361
 Calepinus, Ambrosius 24
 Calvin, Jean I. Kálvin
 Camerarius, Joachim 102, 106
 Candeloro, G. 385
 Candidus Pantaleonis 67
 Canisius, Petrus 309
 Canter, Theodorus 261
 Capinus, Martinus 72
 Čaplovič, Ján 272
 Carillo, Alfonso 74
 Cario, Johan 81
 Carion, Johannes 168, 170
 Caroli, Petri 312
 Castelli, I. F. 101
 Castelvetro 238
 Cato, Marcus Porcius 3, 401
 Cavour, Camillo Benso 385
 Chajjim b. Aser Ansel 316
 Cherubini, Luigi Maria 387, 391
 Christophorus Lassinda Pestiensis 14
 Cicero, Marcus Tullius 48, 106—107, 167—168, 170—171, 228, 234, 261
 Cimarosa, Domenico 391
 Clauberg, Johannes 31
 Claudel, Paul 248—249
 Claudinus, Julius Caesar 261
 Clausetti, Carlo 392
 Clausetti, Fratelli 389
 Clausetti, Piero 387
 Clavius, Christophorus 261
 Cloşca, Juon 63
 Clusius, Carolus 227—228, 231—233, 241—242
 Colbinger 401
 Colinaeus, Simon 238
 Collinus, Matthias 102—103
 Columna, Guido de 168
 Comenius, Johannes Amos 132, 303, 398
 Comestor, Petrus I. Petrus
 Comnenus, N. P. 45
 Condulmer, Francesco 366
 Conrardus (betűöntő) 286
 Copinger, Walter Arthur 114—115
 Cordier, Marthurin 24
 Cornarius, Diomedes (Hagenbut) 232
 Cornides Dániel 93, 96
 Corvin János 43
 Corvinus, Aelius 68
 Costil, Pierre 229—230, 237—240
 Coudray, Clemens Wenzeslaus 200
 Cranach, Lucas 206
 Crato, Johannes 104, 106
 Crescentiis, Petrus de 168, 170
 Csacsó Imre I. Csatskó Imre
 Csáky István 77
 Csáky Móric 218—219
 Csanak Dóra, F. 307
 Csanaki Máté 256—262
 Csapó József 37—38
 Csapodi Csaba 15, 17, 118—119, 167, 196, 359
 Csapodiné Gárdonyi Klára 118—119, 167, 366—369

- Csatskó Imre 86
 Csémy Lajos 58
 Cserei Mihály 82
 Cserépfalvi Imre 311
 Csernátoni Gajdó Dániel 120
 Csernoch János 138
 Cserny László 86
 Cservenka Júlia 1. Fleckensteinné
 Csesztregi Imre 14, 20
 Csíky Gergely 336
 Csirkei György 104
 Csóka J. Lajos 66, 183
 Csomorkányi Pál (Simonka György) 154, 157
 Csonka Ferenc 171—181
 Csontos János 16—17, 66—67, 252
 Csóra Karola 314
 Csorba Győző 159, 163
 Csordás Nagy Dezső 157—158, 163
 Csuka Zoltán 123—124
 Cunradus, J. 180
 Curtius Rufus, Quintus 168, 262—263
 Cuspianus, Johannes 72
 Czabán Samu 190
 Czegle Imre 324
 Czeike, Felix 16
 Czine Mihály 124
 Czobor Mihály 400
 Czuczor Gergely 86, 101, 216
- Dachs, K. 362, 365
 Daczycz, de Philippus 16
 Dainerius, Thomas 42—44
 Dallapiccola, Luigi 391
 Damasus Hungarus 253
 Dán Róbert 117—118, 175, 306, 311—313
 Dániel (proféta) 58—59
 Dankanits Adám 36, 170
 Dankó József 8
 Dante, Alighieri 101, 385
 Darázs Endre 159
 Daróczy György 264
 Dávid (bibl.) 54, 296, 403
 Dávid Ferenc 117, 255, 311—312
 Debreceni Campensis János 324, 326, 330
 Debreceni Kalocsai János 324
 Debreczeni Tamás 258—260, 286
 Décsy Gyula 357
 Decsy Sámuel 37
 Deetjen, Werner 203—204
 Delej Lajos 141
 Demeter (barsi főesperes) 13
 Demetrius Phalereus 45—48
 Demkó Kálmán 257
 Denifle, Hermann 2
 Denis, Michael 208, 215
 Dercsényi Dezső 307
 Dersffy, Franciscus 77
 Despot, Jacobus Braclides 108
 Dezsényi Béla 88
 Dézsi Lajos 24, 171
 Dhonna, Abraham Burggravius 175
 Dickens, Charles 101
- Dietrichstein, Sigismundus 72
 Dingelstedt, Franz 101
 Dinkelsbühl, Nicolaus 16, 19
 Diomedesz 325
 Dionysziosz Halikarnasszosz 237
 Dionysziosz Periegetesz 238
 Dhugosz, Józef 220
 Dobó István 165
 Dobronoki György 291
 Dodonaeus, Rembertus 261
 Doering, Matthias 16
 Dokoupil, Vladislav 116
 Dombi Sámuel 37
 Dominicus (karmelita szerzetes) 57
 Domokos János 194
 Donatus 3
 Donizetti, Gaetano 388, 391
 Donnet, Daniel 238
 Dornavius, Caspar 175, 180—181
 Dömötör János 154
 Dömötör Tekla 59
 Draskovics György 234
 Dreznitz, Sámuel 316
 Dryander, Franciscus 110
 Dubsky, Johann Nepomuk 84
 Duby, Georges 40
 Duchesne, Joseph Quercetanus 261
 Dudith András 228—230, 237, 239
 Dugonics Titusz 98
 Dumas, Alexandre 101
 Durandus, Guillelmus 18
 Durstmüller, Anton 208—209
 Dümmerth Dezső 66, 225
 Dürer, Albrecht 217
- Ebendorfer, Thomas 363
 Eckermann, Johann Peter 203
 Eckhardt Sándor 171, 249
 Ecsedy Judit, V. 272—278, 286
 Egerer, Christina 47
 Egerer, Coloman, ifj. 47
 Egerer, Coloman, id. 47
 Egerer, Jacobus 47
 Eitner, Robert 391
 Ellebodius Nicasius (Helbault) 225—242
 Ember Gedeon 161
 Ember Jenő 149, 151
 Ember Pál 324
 Emo család 366
 Emphastus (kanonok) 4
 Endlicher, I. L. 18
 Engel Gyula 187
 Engel János 34
 Engel János Keresztély 93, 96, 98
 Ennius, Simon 103
 Enyedi György 278
 Enyedi István 120
 Eösi András 311
 Eötvös József 101
 Epikurosz 107
 Erasmus, Desiderius Rotterdamus 167—168, 170, 228, 236
 Erdei Sándor 157

- Erdélyi János 65, 122
 Erdő Péter 251—256
 Erdőbényei Deák János 23—25
 Erdődi Tamás 74
 Erdődy György 38
 Erényi Ferenc 86
 Erich, Ericus (Ericson, Eric) 325
 Ernst August (weimari herceg) 201, 203
 Ernst, Paul 249
 Ertsey Péter 159
 Erzsébet, Szent (Árpádházi) 68, 70, 360
 Erzsébet (magyar anyakirálynő) 307
 Escarpit, Robert 40
 Escluse, Charles de 232—233
 Esperus, Thomas 261
 Estienne, Charles 236
 Estienne, Henri 230, 236—237
 Estreicher, K. 282, 285
 Eukleidész 240
 Euripidész 106, 229, 238, 242
 Eustratius, Nicaenus 236
 Ezékiel (bibl.) 404
 Ezopusz 349
- Fáber Oszkár 138, 140—145, 151—152
 Fábrián Ferenc 394
 Fábri Gergely 302
 Fábry Zoltán 188
 Faccio, Franco 390
 Fallenbüchl Zoltán 315—316
 Faludi Ferenc 64, 216
 Faludi János 243
 Falvy Zoltán 357
 Faragó Jenő 156, 159
 Farkas Ágnes 284, 409
 Farkas Gyula 346, 360—361
 Farkas Imre 181
 Fáy András 99
 Fazakas József 24
 Fazekas Sándor 152
 Fedák László 194
 Féja Géza 245—246
 Fejér György 5
 Fejérvölgy István 234
 Fekete István 216
 Fényes Samu 151, 188
 Fenyő Sándor 335—336
 Fenyves Katalin 92
 Ferdinánd, I. (magyar király) 68—69, 104, 165, 232
 Ferdinánd, II. (magyar király) 80, 174—175
 Ferenczfi Lőrinc 226
 Ferenczi Zoltán 278
 Fernow, Carl Ludwig 202
 Fest, Joannes 272—273, 276—277
 Festetics Károly Albert 98—99
 Fésűs József, id. 187
 Fettich Nándor 245, 248
 Fievet, Daniel 82
 Fináczy Ernő 33
 Fischer, Joannes 276
 Fisher, John 408
- Fleckensteinné Cservenka Júlia 129
 Flórián Tibor 159
 Fodor Adrienne 366
 Fögel József 118
 Forchielli, Giuseppe 5
 Forgách Ferenc 77, 232
 Forgách Simon 232
 Forgách Zsigmond 77, 282
 Foscari, Francesco 367
 Foucard, Cesare 42
 Fournemont, Léon 138—139
 Földesi Gyula 186—187
 Fraknoi Vilmos 10, 13, 307, 315
 Francke, Johann 411—412
 Frankenburg Adolf 100, 121, 306
 Frankl, L. Au. 101
 Fransen, Gérard 253
 Fráter György 104
 Fráter Lajos 282—283
 Frelonius, Ioannes 240
 Fried István 88, 89—101, 184—185
 Friedberg, Aemilius 253, 255
 Friedländer Sára 100
 Friedrich Ildikó 32—41
 Frigyes, II., Nagy (porosz király) 64
 Frigyes, III. Habsburg (német-római császár) 72
 Frind, Anton 5
 Fröbel, Karl 100
 Fukász György 138
 Funk, Sebastianus 82
 Furlano, D. 237
 Fuxhoffer Damján 260
 Fülöp Géza 32, 86, 212—214
 Füredi Mór 336
 Fürst, Paulus 82
 Füstkuti Landerer Mihály 39
 Füssi, Pius 302
- Gábor Gyula 7, 17
 Gabriel, Asztrik 3—5, 8, 11—12, 14, 19, 356
 Gajdó Dániel I. Csernátoni Gajdó D.
 Galeotto, Marzio 105—106, 165
 Galilei, Galileo 206
 Gall, F. 47
 Galli Katalin 273
 Gálos Rezső 93
 Galyasi Miklós 154, 156—157, 160
 Garabonciás (!) 162
 Garay János 101, 122
 Gárdonyi Albert 35, 37
 Gardthausen, Viktor 229—230, 239—240
 Gardy, Frédéric 398
 Geiger, Peter 88
 Gelbermann Hermann 187
 Gellis Mózes 187, 190
 Gentz 200
 George, L. de 45
 George, Stefan 247—249
 Gerely József 141
 Gergely, I. (Nagy, Szent, pápa) 260, 307
 Gergely, IX. (pápa) 252, 254—256

- Gergely Pál 251, 306—307
 Gerhard, Christoff 82
 Gerle, A. W. 101
 Gerstinger, Hans 47, 228
 Gesner, Conrad 201
 Giacosa, Giuseppe 390, 392
 Gliorius, Matthias I. Vehe-Gliorius
 Gluck, Christoph Willibald 206
 Gobbi Hilda 154
 Goethe, Johann Wolfgang 200, 202—207
 Goff, Frederick Richmond 115
 Goffredus de Trano 255
 Gombási István 64
 Gombocz Endre 231
 Gonzales, Thyrus 288—291
 Gore, Catherine Grace Frances 202
 Gorfunkel, A. H. 125
 Gorgiasz 237
 Gorkij, Makszim 393
 Gorraeus, Johannes 261
 Gottfried, Johann Ludwig 84
 Gottsched, Johann Christoph 205
 Gouth Kálmán 217
 Gömöry János 104
 Gönci István 413
 Gönczy Jenő 149
 Görög Demeter 122
 Gräber Paul 412
 Graesse, Theodor 211, 352—355
 Gratianus 253, 255—256
 Grawer, Albert 409—414
 Gray, Arthur 4
 Greyss, Rudolph von 75
 Grillparzer, Franz 99
 Grimaldi, Nicolino 387
 Gross testvérek 187
 Grundelius, Johannes 68
 Grünstein Mór 187
 Guillaume, Eduardo 388
 Gulyás József 259
 Gulyás Pál 47, 108, 225, 271—273, 276,
 315, 379
 Gumowski Marian 367
 Gutenberg, Johannes 212
 Gutgesell Dávid 83
 Gvevarai Antal 83
 Gyalui Torda Zsigmond 102—110, 165,
 236, 241
 Gyerendy Dorottya 108
 Gyergyai Albert 246—249
 Gyöngyösi János 64
 György Endre 336
 Gyóry Endre 86
 Gyulai Bora 408
 Gyurikovics György 66

 Habersagkh, Johannes 72
 Hagenbut I. Cornarius
 Haiman György 21—31, 276, 321—331
 Hain, Ludwig 114—115
 Hajnal, István 3
 Hajnóczy József 219
 Halasi Béla 152

 Halász Béla 183, 243, 245—246, 248—249
 Halász Jenő 147
 Halvax, Franciscus Xaver 85
 Han, Ulrich 209
 Händel, Georg Friedrich 391
 Haraszti Erika Agnes 80—85
 Hardegg, Ferdinand von 75
 Hariton Alexandr 395
 Harkányi Ede 139, 142, 152
 Harmat Béla 123
 Harrsen, Meta 18
 Harsányi István 257—261, 303, 315, 379
 Härtel, G. Chr. 386
 Hasszán (boszniai pasa) 74
 Hatvani István 37
 Hatvani Judit 159
 Havas Emil 190
 Havasi Zoltán 89
 Haydn, Joseph 206, 386
 Hebbel, Christian Friedrich 206
 Heckenast Gusztáv 88, 101
 Hedvig (lengyel királynő) 4, 15
 Hegedűs, I. 106
 Hegedűs Judit 86—87
 Hegyi István 245, 248
 Heilig Konrád 363
 Heine, Heinrich 205, 207
 Heinrich (braunschweigi herceg) 399
 Heinrich Gusztáv 91
 Helbault I. Ellebodius
 Helgenmeyer 241
 Hellebrant Árpád 45
 Heltai Gáspár 102, 255, 264—273, 275—
 276, 279, 322, 325, 404, 409
 Heltai Gáspárné, özv. 271
 Heltai János 216—217, 279—282
 Helvetius, Claude Adrien 98
 Henning, Hans 197—208
 Heraclides Jakab 165
 Herberstein (királyi tanácsos) 106
 Hercules (ferrari herceg) 42—43
 Herczeg Ferenc 121
 Herder, Johann Gottfried 202, 206—207
 Herepei János 256
 Heresinczy Péter 234
 Herman, Ádám 141
 Herman József 64
 Hermogenész, Priénéi 229, 239
 Hermolaus, Barbarus 240
 Hérodotosz 106, 261
 Herolt, Johannes 353
 Herrlingen, Áron Wolf 316
 Heruagius Ioannes 238
 Hervay Ferenc 282
 Hésziodosz 45
 Hesychius, Alexandrinus 241
 Hevenesi Gábor 233
 Heverdle László 138—153
 Hevesi András 394
 Heyne, Christian Gottlieb 98, 201
 Hidas Antal 187
 Hieronymus I. Jeromos
 Hilká, A. 357

- Himmelreich, Tiburtius 74, 77
 Hinár János 86
 Hindemith, Paul 391
 Hirzel, Hans Caspar 40
 Hochmeister Márton 38—39
 Hodinka Antal 317
 Hoffgreff György 322, 404
 Hoffhalter Rafael 409
 Hoffmann Gizella 120
 Hoffmann György 400
 Holl Béla 277, 286—292, 357, 361
 Holländer, Eugen 175
 Holub József 232
 Hóman Bálint 363
 Homérosz 45, 106—107, 229—230, 234, 238
 Honorius Augustodunensis 168
 Hopp Lajos 220—221
 Horatius, Quintus Flaccus 105—107, 400, 402
 Horia, Nicolae 63
 Horn, Ewald 286
 Hornyák Sándor 187
 Horvai József 345
 Horváth András 86
 Horváth Ferenc 58—59
 Horváth Gergely 409, 411
 Horváth Gyula 333—342
 Horváth Ignác 283
 Horváth János 102, 356—358
 Hostiensis 255—256
 Howell, W. S. 47—48
 Hölderlin, Johann Friedrich 248—249
 Hörsik Pál 216
 Hörk József 408, 411
 Hörling, D. 84
 Hörmann János 83
 Hriágyel Márton 262—263
 Huber Kálmánné 243—250
 Hufeland, Christoph Wilhelm von 38—39
 Hugo, Victor 101
 Humbertus, Romanis de 346
 Humboldt, Alexander von 206
 Hunger, F. W. T. 233
 Hunnius, Aegidius 409, 411
 Hunyadi János 68, 70, 102, 367
 Hunyadi László 183
 Huszár Péter 77
 Husszein (gyulai bég) 77
 Hutter, Philipp Heinrich 85
 Huuz, Georgius 68
 Hübner, Johann 84
 Ignác, Loyolai I. Loyola
 Illés Endre 310
 Illés László 346—347, 350
 Illésházy István 77, 400, 402
 Illica, Luigi 390, 392
 Illicinus, Petrus 68, 227—228
 Ilyés Gyula 157, 163
 Ilyefalvi Vitéz Árpád 245—246
 Ilona, Szent 352
 Imrey Ferenc 336
 Ince, IV. (pápa) 255—256
 Ince, VIII. (pápa) 10
 Indy, Vincent d' 391
 Ipolyi Arnold 228
 Irinyi Károly 41
 Irsay, St. d' 4
 István, I. Szent (magyar király) 17—18, 63, 69
 Istvánffi Gyula 231
 Istvánffy Miklós 67, 225—228, 230—234, 241
 Itterus, Johannes Christianus 286
 Iunius, Hadrianus 231
 Iunta, Bernardus 238—239
 Iványi Béla 110, 225
 Iwanich Pál 70
 Izabella (magyar királynő) 104
 Jäcklin, Johann 52
 Jagemann 202, 206
 Jakab, id. (apostol) 18
 Jakab (nógrádi főesperes) 13
 Jakó Zsigmond 28, 258—261, 264
 Jakositz Gergely 9
 Jakubovich Emil 16
 Jammes, Francis 158—159
 Janiczius, Johannes 68
 Janin, Jules 101
 Jankó Mihály 86
 Jankovics József 120
 Jankovics Miklós 99
 János (apostol) 63
 János, Szent (Keresztelő) 106
 János I. Corvin János
 János (magyar király) I. Szapolyai
 János Zsigmond (erdélyi fejedelem) 108, 165
 Jánosi Mónika 18
 Janovics Pál 336
 Janson Vilmos 174
 Janus Pannonius 109, 119
 Jászi Oszkár 138, 141, 146, 148—153, 393—396
 Javellus, Chrysostomus 236
 Jedlicska Pál 53
 Jékely Zoltán 120
 Jemnitz Sándor 249
 Jenei Ferenc 276
 Jenő, IV. (pápa) 366
 Jeremiás (próféta) 295—296
 Jeromos, Szent 16, 117, 169
 Jeszeni János 78
 Jeszenszki János 403
 Joachim (brandenburgi herceg) 165
 Joannovics György 184
 Johann Baptista de la Porta 261
 Johann Wilhelm 198
 Johanna (nápolyi királynő) 68—69
 Johannes, Andreas 252, 255
 Johannes de Bredebscheid 307
 Johannes, Buridanus 16, 19
 Johannes, Occam 15
 Johannes, Theutonicus 253, 255

- Johannes, Wenceslai 6
 Jókai Mór 88, 184—185
 Jónás (proféta) 400
 Jordán Tamás 232
 Josephus Flavius 169
 Jósika Miklós 101
 Jovius, Paulus 167
 József, II. (magyar király) 36, 63—64, 96—
 97, 215, 218, 292, 303
 József Attila 159
 Jugăreanu, Veturia 112
 Juhász Gyula 155, 244, 247—249
 Juhász Kálmán 231
 Juhász László 232
 Juhász Máté 38
 Juhász Vilmos 243, 245—246, 248—249
 Justinus 168
 Jusztina, Szent 353
 Juvenecus Presbyter 168

 Kabos Ede 336
 Kádár Zoltán 118—119, 219
 Kaffka Margit 151, 249
 Kaiser, George 249
 Kajali Klára 216
 Káldi György 282, 309, 361
 Kallierges, Zacharias 235
 Kallimakhosz, Philipposz 67
 Kálmán (magyar király) 17—18
 Kálmáncsehi Márton 102, 106, 109
 Kalmár György 64
 Kálnoki Izidor 336
 Kálvin János 63, 103, 117, 279, 404, 409, 412
 Kamarás Borbála 169
 Kammael, H. 230
 Kant, Immanuel 247
 Kanzlir Ambrus 9
 Karácsonyi Sándor 9
 Karadzić, Vuk 99
 Kárász József 155
 Kardos Tibor 44—45
 Karl August 201—203
 Kármán József 93, 248
 Károly, Nagy (frank király, római császár) 1
 Károly, IV. (német-római császár) 4
 Károly, V. (német-római császár) 180
 Károly Sándor 361
 Károlyi Arpád 356
 Károlyi Gáspár 279, 361, 370, 372, 374,
 378—379, 382
 Károlyi Mihály 394
 Károlyi Zsuzsanna 403
 Karpff Kálmán 86
 Karpff Sándor 86
 Karvasy Ágoston 86
 Kaskarova, I. D. 124
 Kassel, Adolf 237
 Kassel, Rudolf 237
 Kasztrióta György I. Szkander bég
 Kátay Mihály 400
 Katona Imre 158—159
 Katona Julianna, M. 314—315

 Katona Lajos 211
 Kazinczy Ferenc 49, 93, 95, 99, 122, 216,
 314, 383
 Kazinczy Gábor 49
 Kázmér, IV. (lengyel király) 71
 Kecskeméti György 245—249
 Kecskeméti Pál 245—249
 Kecskés András 226, 231
 Kecskés János 225—226, 235—237
 Kégl János 152
 Keil, Johann Georg 203
 Kelecsényi Ákos 287
 Kelemen, V. (pápa) 8
 Kelemen, VIII. (pápa) 76
 Kelemen Andor 248
 Kelemen Lajos 278
 Kelemen Márton 297, 304
 Kelemen Sámuel 304
 Kemény Endre 337
 Kemény Lajos 174, 272—273, 285
 Kemp Mihály 6
 Kempelen Béla 63
 Kempff, Alexander 304
 Kempis Tamás 276, 278
 Keönch Boldizsár 139
 Kepler, Johannes 261
 Kerczel, Marcus 79
 Kerecsényi Dezső 170
 Kerekes Sámuel 122
 Kerényi György 245—246
 Kerer, Johannes 11—12, 14
 Keresztényi Kollár Ádám 66—67
 Keserű Bálint 119, 256—257, 261
 Keszi Imre 163
 Kétházi Pál 14
 Keudell 203
 Kézai Simon 68
 Kézdivásárhelyi Péter 325—326
 Khundorffer, Nicolaus 72
 Kibédi András 120
 Kimchin, Dávid 311
 Kink, Rudolf 4
 Király István 333
 Kis Miklós I. Tótfalusi
 Kisfaludy Károly 49, 99
 Kisfaludy Sándor 99
 Kiss Alajos 159
 Kiss Áron 129
 Kiss István 310—311
 Kiss József (1765—1830) 38
 Kiss József (1843—1921) 188, 335—336
 Kiss József 64
 Kiss László 188
 Kitonich, Johannes 255
 Klaniczay Tibor 2—3, 196, 226—229, 231,
 237—238, 262, 305
 Klauber Ferenc 140
 Klauer, Martin Gottlob 206
 Klein Sámuel 187
 Klement István 260
 Kloska I. Clozca
 Klösz Jakab 24, 83, 276—277, 283—286,
 409

- Knauz Nándor 5, 7, 9–10, 13, 15–16, 18,
 251, 254, 256
 Knebel, A. 206
 Kneifel Mária 231
 Kner Imre 220
 Kner Izidor 21, 220
 Kniezsa István 360
 Koberger, Anton 16, 217–218
 Koberger Dániel 104
 Kodály Zoltán 306
 Kodolányi János 156–158
 Koerner, Valentin 212
 Kohán György 154–156
 Kohn Dávid 336
 Kókay György 90, 92, 94, 121–122, 182–
 184, 382–384
 Kölcsey Ferenc 246
 Kollányi Ferenc 6–7, 9–14
 Kollár Ádám 17–18
 Kollár Ádám Ferenc 66–67, 183
 Kolláta, Hugo 221
 Koltay-Kastner Jenő 160, 162
 Komáromy Sándor 85
 Komenský, Jan Amos I. Comenius
 Kónyi János 34
 Koós Judit 216
 Koós Károly 217
 Kopányi György 159
 Korobko, O. 194
 Kósa János 92
 Kosáry Domokos 66, 90
 Kosiński, Józef Adam 220
 Kossuth Lajos 158–160, 217
 Kosztolányi István 54
 Kotvan, Imrich 17, 111–116
 Kovách Zoltán 8
 Kovachich Márton György 95–97, 108,
 292
 Kovács Károly 188
 Kovács Pál 86
 Kovács Sándor, V. 25, 170–171, 210, 262–
 263, 346–348, 362, 367
 Kovacsóczy Farkas 231
 Kovacsóczy István 79
 Kováts József 86
 Kováts Mihály 39
 Kováts Miklós 190
 Kozárdi László 13–14, 20
 Kozma Miklós 191
 Köhler, J. D. 180
 Köhler, Reinhold 204
 Köllen, Johannes 78–79
 Köpeczi Béla 309–310
 Köppf (könyvkereskedő) 37
 Körmeny Kinga 1–20, 214–216, 251,
 256, 261
 Körner, Christian Gottfried 202
 Környei Márta 122–123
 Kőszegfalvi Ferenc 154–164
 Kracker, Bernhard 181
 Krakofszky János 285
 Krämer, Konrad 285–286
 Kratipposz 105
 Kraus János 403
 Kräuter, Friedrich Theodor 203
 Kreisler Géza 186
 Kristó Nagy István 154, 157, 160–161
 Kriza János 306
 Kroh, P. K. 47
 Królik, Mikolaj 282
 Krompecher Bertalan 379
 Kulcsár Péter 22, 111, 323
 Kunfi Zsigmond 139
 Kúr Géza 62
 Kuranda, Ignaz 101
 Kurucz D. István 154
 Kušan, Dragojlo 185
 Kuthassy Györgyi 10
 Kuthy Lajos 101
 Kuttner, Stephan 253
 Kuzmin, A. G. 316–317
 Kükedi József 370–382
 Kürthy András 384–392
 Kürthy Emil 336
 Kyriss, Ernst 217
 Lablache, Luigi 389
 Lackner, Franz 16
 Lactantius, Firmianus 16, 19
 Lajos, I. Nagy (magyar király) 67, 69, 307
 Lajos, II. (magyar király) 72, 165
 Lakatos Ernő 315
 Lám Elemér 186–188, 190
 Lam Sebestyén I. Ambrosius
 Lamartine, Alphonse Marine Louis Prat
 de 99
 Lambecius, Petrus 66, 68
 Lanari, Alessandro 388
 Landere 295
 Landerer Anna 39
 Landere Mihály 37–38, 183, 297–298
 Lang, Helmut W. 209
 Lange Márton 37
 Langenstein, Heinrich 4
 Lanzeritsch Mária 314–315
 Lassocki, Mikolaj 367–368
 László, I. Szent (magyar király) 17–18,
 67–68
 László, III. (magyar király) 68
 László, IV. Kun (magyar király) 71
 Lauterwald Mátyás 109
 Lazius, Wolfgangus 68, 70, 73
 Lázs Sándor 212, 345–365
 Ledesma 225
 Lefèbvre, Charles 253
 Légrády Károly 332, 334–335, 338–339,
 342–343
 Lehmann, Paul 364
 Lénárt Gitta 151
 Lenghel, Ion 112
 Lengyel Alfréd 80
 Lenin, V. I. 393
 Leoncaballo, Ruggiero 389
 Lépes Bálint 402
 Lerche, Otto 203
 Lerenman, M. M. 124

- Lessing, Gotthold Ephraim 205—207
 Lesznai Anna 249
 Levárdy Ferenc 18, 345—346, 348—350, 352—353, 355
 Libanius Sophista 46
 Lindauer János 37
 Linde, S. B. 221
 Lingelius, Michael 232
 Lintholz, Johannes de Munchebereck 168
 Lipót, I. (magyar király) 67
 Lippomanus, Aloysius 261
 Lipsiasi Pál 216
 Liphay Péter 10, 14
 Liszt Ferenc 206, 389
 Liszti László 216
 Livius, Titus 167, 261
 Locarnus, Jacobus Antonius 69
 Logaus, Balthasar Friedrich von 200
 Lohrmann, K. 316
 Lomonoszov, Michail 215
 Longo, Gaetano 388
 Loon 203
 Lóránd Jenő 152
 Lozsánszky Ferenc 187
 Loyola Ignác (Szent) 227
 Löbl Zsófia 56
 Löffler, K. 364
 Lőrinc (esztergomi érsek) 17—18
 Luca, Szent 353, 355
 Lucca, Francesco 387, 389
 Lucius, Jacobus 265
 Ludolphus de Saxonia 353
 Ludwig János 296—297, 303—304
 Lukács (evangelista) 59
 Lukács László 227—228, 265, 287
 Lukácsy Sándor 161
 Luther Márton 205, 262, 403
 Lübeck, Johann Karl 95
 Lükurgosz 106
 Lülfling, Hans 113
 Lycophron 239

 Macrobius 106
 Madách Imre 206
 Madácsy László 157, 159—160
 Madarassi Ferenc 383
 Madarász K. János 1. Vogler, Hans
 Madarász Márton 281
 Madas Edit 16
 Mándl Antal 92
 Magelhaes Lima 139
 Magyar Marianna 316—317
 Magyar-Kossa István 57—65
 Magyar-Kossa József 62—63
 Magyar-Kossa Mihály 62
 Magyar-Kossa Péter 62
 Magyar-Kossa Sámuel 62
 Magyary-Kossa Gyula 174—175, 256—257
 Mailáth Gusztáv Károly 138
 Mailáth János 101
 Makai Nyíró János 275, 277—278
 Makkabeus, Judas 54
 Makkai László 258

 Makó Pál 131
 Malibran, Maria 389
 Malipiero, Gian Francesco 391
 Málnási László 23
 Mályusz Elemér 1—3, 13, 16, 18, 361
 Mandrou, Robert 40
 Manlius János 181, 409
 Mannel, Hans 121
 Mansfels (grófok) 411
 Mantskovit Bálint 370, 372
 Manutius, Aldus 229—240
 Marcello, Benedetto 386
 Marcellus, Nonius 167
 Marcus Aurelius 83
 Margit, Szent 357—358, 360
 Margitai János 39
 Mária, Szűz 358
 Mária Anna (II. Ferdinánd német-római császár lánya) 55
 Mária Terézia (magyar királynő) 33, 65—66, 85, 183, 215
 Marikowszki 38, 40
 Martinuzzi I. Fráter György
 Márton, Szent 265
 Márton József 216
 Marton Sándor 145
 Mascagni, Pietro 389
 Mather, Increase 21, 31
 Mátyás (főherceg) 402
 Mátyás, I. (magyar király) 42, 68—69, 71—72, 105, 118, 165, 167, 195—197, 233, 366—367
 Mátyás, II. (magyar király) 69—71, 75—78, 402
 Mátyás Sándor 157
 Mátyus István 38—39
 Mavrucseva, K. G. 393
 Mayer, Wilhelm 17
 Mayr, Simone 387
 Mazal, Otto 219, 362
 Mazzani, Giuseppe 384—385
 Mécs László 187
 Mehmed (budai pasa) 79
 Mehmed, II. (török szultán) 72
 Meisels Bernát 187
 Melanchton, Philipp 102—104, 106—107, 109—110, 168—170, 205, 325
 Melchior Menyhért I. Veres
 Melzer István 110
 Melzer János 110
 Melzer Kristóf 110
 Melich János 24, 27, 307, 360
 Melius Juhász Péter 38, 117, 404
 Melzer Jakob 99
 Menesik Ferdinánd 231
 Mercadante, Giuseppe 388
 Mercuriale, Girolamo 230
 Méreiné Juhász Margit 342
 Merelli, Bartolomeo 388
 Mérimée, Prosper 99
 Mester István 251
 Mészáros István 20, 129—137, 171
 Mészöly Gedeon 210, 362

- Mexner József 104
 Meyer, Anton 208
 Meyer, Heinrich 206
 Meyer, Marton 82
 Meyer, O. 362
 Meyerbeer, Giacomo 389
 Mezei Ernő 143
 Mezey László 1—2, 12—13, 20, 88, 251—
 252, 356—360, 362, 366
 Mihalik József 315
 Mikés Kelemen 216
 Miklós, Szent 18
 Miklós (barsi főesperes) 7
 Miklós (nyitrai főesperes) 13
 Miklós, IV. (pápa) 8
 Miklós Andor 311
 Miksa (bajor fejedelem) 57
 Miksa, I. (magyar király) 67, 69—73, 106,
 108, 232, 408
 Mikszáth Kálmán 332—344
 Mikszáth Kálmánné 333
 Milesius, Hesychius 231
 Milesz József 37
 Milič, Jan 8
 Milkau, Fritz 198
 Milkovich Zsigmond 81
 Milkovich Zsigmondné Zámory Mária 80—
 82
 Miller Jakab Ferdinánd 384
 Minquitz, Gaspardus de 73
 Miravcsik György 187, 190—191
 Miskolczy Ambrus 216
 Miskolczy Csulyak István 257
 Misztótfalusi Kis Miklós I. Tótfalusi
 Mitrák Sándor 187
 Modrone, Carlo Visconti di 388
 Mohamed 44, 103
 Mohamed (szultánok) I. Mehmed
 Moldvay Győző 154—159, 162
 Mollay Károly 92
 Molnár Gergely 22, 31, 321—331
 Molnár József 279
 Mombritius, Bonimus 353, 355
 Monaki család 279
 Monaldi, Gino 388
 Monardes 231
 Monok István 256—262
 Monte, Philippe de 231
 Montemezzi 392
 Montesquieu, Charles-Louis 98
 Monteverdi, Claudio 391
 Móra Ferenc 188
 Moretus, Johannes 45
 Mórucz Zsigmond 162, 311
 Mornay, Philippe de 234
 Mossóczy Zakariás 225—226, 231—237,
 240—241
 Motsi Carol 37
 Moussong Géza 150
 Mozart, Wolfgang Amadeus 206, 391
 Munkácsy Kálmán 342
 Munsterus, Sebastianus 81
 Murai Károly 341—342
 Musculus, W. 117
 Müller Jakab 37, 296, 303
 Müller János 302
 Müller, Nicolaus 272—273
 Nabutius, Paulus 229
 Nacsády József 332
 Nadal 225
 Nádasdy család 360
 Nádasdy Ferenc 64, 74
 Nádasdy Tamás 104, 170, 356, 360
 Nagy Barna 403
 Nagy Endre 151
 Nagy Géza 120
 Nagy Iván 408
 Nagy Lajos 363
 Nagy László 65, 271, 397—404
 Nagyfalusi Jenő 244—246, 248—249
 Nagyivánné Barhó Margit 89
 Napóleon, I. 215
 Napragy Demeter 77
 Nedeliczy Váli Mihály 38
 Négyesy László 64
 Nékám Lajos 257
 Némedi Lajosné 36
 Nemeskürty Harriet 49—57
 Németh Antal 245—246, 248—249
 Németh László 154—164
 Németh S. Katalin 66—80, 117—118, 123—
 124, 313—314
 Némethy Lajos 262
 Nero 329
 Nesztor 317
 Neuser, Adam 311—312
 Nicasius I. Ellebodius
 Nicolaus (esztergomi prépost) 307
 Nicolaus, Glewitz 4
 Nicolaus de Lyra 16, 260
 Nicolaus de Tudeschis 254
 Nidermayr, Georgius 69
 Nietzsche, Friedrich 243
 Norbert, Szent 356
 Notter Antal 5
 Nucerin, Sebastian 282
 Nydbruck, Gasparus de 106
 Nyiri Antal 346
 Occam I. Johannes Occam
 Occam, William 19
 Ojtozi Eszter 124—125
 Okál, Miloslav 102—110
 Oláh Miklós 10, 66, 69, 226—228, 232—233
 Oláhné Erdélyi Mária 129
 Omer (effendi) 84
 Oporinus, Johannes 47
 Opsopoeus, Vincentius 240
 Orff, Krenek 391
 Ormos Ede 146
 Ortel, Jeremias 82
 Ortenburg, Gabriel de 72
 Országh Kristóf 233
 Országh László 21

- Ossoliński, Józef Maksymilian 220—221
 Osváth Béla 154—155
 Osztern Rózsa 89, 100
 Otatea, Andrei 108
 Ottendorfius, Henricus 69
 Ovidius, Publius Naso 105—107, 261, 402
- P. Magister I. Anonymus
 Paer, Ferdinando 387
 Paintner Mihály 215
 Pais Dezső 210, 359
 Paisiello, Giovanni 387
 Pajkossy Györgyné 225—242
 Pákozdy Ferenc 157—159, 162—163
 Pál Endre 216
 Páldi Székely István 31
 Pálffy János Antal 53, 56—57
 Pálffy János Károly 53, 56—57
 Pálffy Kata 282—283
 Pálffy Pál 53, 56—57
 Pálóczy Horváth Ádám 64—65
 Pannonius, Andreas 367
 Pápai Páriz Ferenc 21, 23—24, 27, 37, 306
 Paradeyser, Jörg 76
 Paratus 353
 Parisotti, A. 391
 Partinger Gáspár 226
 Pártos Jenő 146
 Pasta, Giuditta 389
 Pataki Pál 40
 Pataki Vidor 9
 Patzkó Ferenc József 39
 Paulus, Hungarus 253
 Paur Iván 215
 Pavercsik Ilona 220, 273, 277, 281, 282—
 286, 292, 302
 Paxy Anna 102
 Payr Sándor 302—303
 Pázmány Péter 83, 282, 287, 309, 361
 Péchy Tamás 9
 Péczely Attila 154, 158—159
 Pejčinović, Kornelija 308
 Pellechet, Marie 115
 Perényi Péter 102, 109, 170
 Perlaky József 294
 Peruscus, Comillus 239
 Pesti Ferenc 73
 Pesti Gábor 408
 Pesti Gergely 9—10, 13—14, 20
 Péter, Szent 347
 Péter (moldvai vajda) 74
 Péter András 310
 Péter László 244
 Péterffy Károly 227
 Pethy Ferenc 194
 Petőfi Sándor 121
 Petrik Géza 39
 Petrus Comestor I
 Petrus Lombardus 19
 Piccolomini, Enea Silvio 363
 Pikler Gyula 148
 Pinamonti János Péter 303
- Pindaros 261, 234
 Pinder, Udalricus 169
 Pinelli, Vincenzo 229—230, 232—233, 237—
 240
 Pintér Jenő 262
 Pirandello, Luigi 249
 Pirozinski, Jan 284
 Pisanus, Joannes 168
 Pisterfeld I. Bisterfeld
 Pius, II. (pápa) I. Piccolomini
 Plantin, Christoph 231, 234, 241
 Platon 106—107, 117, 326
 Plessing, J. 84
 Plinius, Gaius Caecilius Secundus 170
 Plutarkhosz 106, 234
 Pogány Béla, M. 245—246
 Pograný Benedek 77
 Poklostóy Máté 10
 Polchy István 190
 Polgár László 227
 Polcz, A. G. 101
 Pompeius, Sextus Festus 167
 Pompéry János 184—185
 Ponchielli, Amilcare 389
 Ponori Thewrewk Aurél 181
 Porphyrius 237
 Portnerus, Johannes Albertus 69
 Porzsolt Kálmán 336
 Pósa Lajos 336
 Pósa János 282
 Poszler György 243
 Póth, István 92
 Pozdeeva, I. V. 124
 Pöstyéni Tamás 7, 13—14, 17—18
 Prachtler, G. M. 290
 Prágai András 83
 Prágai Jeromos 19
 Pražák, Richárd 216
 Pray György 83, 215, 360
 Preller, Ludwig 204
 Prelus (Proelus) diac. 353
 Prerau Margit 188
 Priscianus 3, 167, 325
 Probst Ferenc 86
 Prohászka Ottokár 144
 Proklesz 238
 Prónay Dezső 303
 Prónay Gábor 303
 Pseudo-Arisztotelész 307
 Ptolemaiosz, Claudius 119, 261
 Puccini, Giacomo 385, 389—392
 Pukánszky Béla 91—92
 Purjesz Lajos 145
 Purkicher György 109, 228, 231—233
 Puschera, Casper Gropper de 77
 Puskás (Pusi) Tivadar 162
 Puskin, Alexandr 101
 Pusztai István 346
 Pyrkler László 94
- Quercetanus I. Duchesne
 Quintilianus, Marcus Fabius 325
 Quintus Aemilianus 67

- Raby Sámuel 303
 Ráchel (bibl.) 401
 Rácz Pál 187, 190
 Rácz Sámuel 37
 Ráday Gedeon 216
 Ráday Pál 216
 Radecius, Valentinus 31
 Radéczy István 28, 230—234
 Radermacher, L. 48
 Radnóti Miklós 159
 Radó polikárp 307
 Radziwill 282
 Raimundus de Pennaforte 253
 Rákóczi Ferenc, II. (erdélyi fejedelem)
 309—310
 Rákóczi György, I. (erdélyi fejedelem) 24,
 257—259, 261—262
 Rakolupszky János 226
 Rákosi Jenő 145
 Rakovský, Martin 109—110
 Rambaud-Buhot, Jacqueline 255
 Ramus, Petrus 47, 261
 Ranschburg (antikvárius) 251
 Ranzanus, Petrus 69
 Ráskay Lea 346, 348—351, 354
 Raszlavicz Mihály 285
 Rát Mátyás 93
 Ráth György 409, 413
 Raupau, Venceslaus Gvilelmus à 79
 Recuerdos család I. Ricordi 385
 Regiomontanus, Johannes 240
 Reh, Paul 287
 Reichling, Dietrich 114—115
 Reinitz Béla 151
 Rejtő István 332—344
 Remete László 395
 Respighi, Ottorino 391
 Révai József 122
 Révai Miklós 122, 130
 Révay Ferenc 102, 408
 Révay Mihály 104, 407—408
 Reyer, Arnold 412
 Réz, Heinrich 89, 92
 Rezik János 82
 Rhodiginus, Coelius 261
 Rhódy Alajos 285
 Rhor, David de 175
 Ricordi család 385
 Ricordi, Emmanuele 392
 Ricordi, Giovanni 384—392
 Ricordi, Giulio 389—392
 Ricordi, Luigi 392
 Ricordi, Tito 388—390, 392
 Riemer, Friedrich 203
 Rimaszombati István 69
 Rimay János 400
 Ritoók Zsigmondné 22, 325
 Ritzler, Remigius 369
 Roberts, W. R. 48
 Robortello, Francesco 229—230, 238
 Rodemacher, Margarete von 205
 Rogarius, Valentinus 236
 Rohmer, Theodor 100
 Rolland, Romain 393—394
 Rómer Flóris 215
 Rónai Zoltán 152
 Roosellus, Jacobus 80
 Rosenberg, Nicolaus de 69
 Rossini, Gioacchino 386—388, 391
 Róth Mór 187
 Rothan, Paulus 102, 109
 Rotman Miklós 194
 Rotterdami Erasmus I. Erasmus
 Rousseau, Jean-Jacques 97—98
 Rózsa Ede 145, 149
 Rozsondai Marienna 217—218
 Rubakin, Alekszej Nyikolajevics 393—396
 Rubakin, Mihail Nyikolajevics 396
 Ruben, Leonard 264—265, 271—272
 Rubesics, Stanislaus 69
 Rubigallus Pál I. Rothan, P.
 Rubini, Giovanni 389
 Rubinyi Mózes 333
 Rubrius, Johannes 241
 Rudolf, I. (magyar király) 68—69, 73, 75,
 78, 232, 399
 Ruff Imre 122
 Rulandus, Martinus 261
 Rummy Károly György 93—95, 99
 Rupp Jakab 9, 260
 Sabatier 211
 Sachs, Hans 205
 Sáfáry László 187
 Sagitz, Johannes 69
 Sajó Géza 16—17, 111, 114, 235
 Saladini F. 369
 Salamanca, Gabriel 72
 Salamon (magyar király) 68
 Salamon Ferenc 9, 49
 Sallos Erzsébet 58
 Salomo, Isaac ben 233, 311
 Samassa József 149
 Sambucus, Johannes I. Zsámboki János
 Sammaria, Ferdinand 74
 Samogitius, Johannes 74
 Sándor, Nagy 262—263
 Sándor, VI. (pápa) 42
 Sándor László 186—194
 Sándor Pál 229
 Saphir Mórlic Gottlieb 100
 Saphir, Sigmund 100
 Sarkadi Imre 156, 161, 163
 Sárközi György 243, 246, 248, 310
 Sartorius, Johannes 117—118, 294
 Sas Páter 217
 Satzai János 64
 Saul (bibl.) 403
 Scaliger 261
 Scaliger, Philippus 69
 Scharffenstein, Crenza 77
 Schedel, Christoph 285
 Schedel Ferenc 99, 101
 Schedel, Hartmannus 167
 Schedius Lajos 95, 98—99
 Scheiber Sándor 306, 311—313, 316

- Schenda, Rudolf 33
 Schier, X. 215
 Schiller, Johann Ch. 88, 202, 206—207
 Schimberg, Teodosius I. Vehe-Glirius, Matthias
 Schlieff, Anthon 401—402
 Schmidt, Adolf 217
 Schmitt, Elmar 219—220
 Schöber, Franz von 202
 Schöll, Adolf 204
 Schönherr Gyula 182
 Schönvitzky Bertalan 225
 Schöpflin Aladár 147, 333
 Schrabz G. Mihály 296
 Schrauf Károly 6, 16
 Schreck, Wolfgang 271
 Schröter, Corona 206
 Schuchardt, Christian 203
 Schulek Tibor 296—297, 302, 304
 Schultz, Daniel 273, 397
 Schumann, O. 357
 Schumann, Robert 389
 Schurzfleisch, Conrad Samuel 200—201
 Schwandtner, Johann Georg 106
 Schwendi Lázár 108
 Scipio Africanus, minor 168
 Scipio, P. C. Africanus maior 105
 Scotus, Henricus 103
 Scserbacev (tábornok) 396
 Sculteti, Severinus 413
 Sebök Zsigmond 341—342
 Seckendorff, Veit Ludwig von 206
 Sefcsik Ferenc 80—81
 Sefrin, Pirminius 369
 Seidl, J. G. 99, 101
 Seidler Ernő 395
 Semmelweis, Karl 208
 Seneca, Lucius Annaeus 106
 Sennert, Daniel 261
 Servet, Michael 265
 Shakespeare, William 101, 158—159
 Shelley, Percy Bysshe 162
 Siennicki 284
 Sigismundus Gelous Torda I. Gyalui Torda Zsigmond
 Sigonio, Carlo 229, 236, 241
 Simándi S. János 259
 Simon Menyhért 190—191
 Simonka György I. Csomorkányi Pál
 Simonyi Imre 156—157, 159
 Simplicius 235
 Singrenius 209
 Sinka István 157
 Sinzendorff, Joachim 73
 Siskowski, Martin 282
 Skarica Máté 117—118, 217
 Solla Price, D. J. de 122
 Soltész Zoltánné 16—17, 28, 111, 114, 235, 265, 271, 275
 Sólyom Jenő 294
 Somi Józsa 43
 Somlay Artúr 154
 Somló Bódog 148
 Sommer, Johannes 312
 Somogyi Béla 149
 Sonzognó, Eduardo 389
 Sótér István 90
 Spaiser Christian 84
 Spaiser Ferenc 84
 Spiera, F. 103
 Spilker 203
 Spira, Petrus de 287
 Spira, Vindelinus de 16, 19
 Spitzel, Theophil 412
 Stadnitzky, Stanislaus 76
 Stainhofer, Kaspar 406, 408
 Stancaro, Francesco 103, 109
 Starowolski 285
 Steinacker Artur 140
 Steinacker, Gustav 93
 Steinhoffer, Caspar 47
 Steinhuber, Andreas 227
 Stephanus, Carolus 237
 Stephanus, Henricus 229—230, 236—238
 Stifter, Adalbert 88, 101
 Stoeffler, Johannes 261
 Stoll Béla 57, 60, 210, 346, 353, 360
 Stozing, Rupert von 76
 Stöckel Lénárt 103, 109
 Störck 37
 Strada, Achille 387
 Stralendorf 403
 Strassburger, August Friedrich 199
 Straub, Lucas 52
 Streibig József 38, 294, 302—303
 Streinius, Richardus 74—76
 Ströhl H. G. 369
 Supka Géza 142—143
 Süpek Ottó 90
 Sütő Kálmán 188
 Sylvanus, Johannes 311
 Sylvester János 361, 408
 Symon Darwas de Hanwa 16, 20
 Szabad György 184
 Szabó András 119—120, 370, 379
 Szabó Dénes 210—211, 345—346, 363
 Szabó Dezső 155, 158—159
 Szabó Ede 159
 Szabó Endre 336
 Szabó Flóris 214
 Szabó Károly 45, 272, 282, 287, 322—325, 404
 Szabó Lőrinc 156, 158, 162—163, 243, 306
 Szabó Magda 163
 Szabó Miklós 217
 Szabó Sándor 313—314
 Szabolcsi Bence 248, 386
 Szakály Ferenc 217
 Szakolczai István 65
 Szalay József 356
 Szaller György 84
 Szamota István 42
 Szana Tamás 336
 Szántó Kovács János 155
 Szapáry Gyula 333—334, 340
 Szapolyai János (magyar király) 68, 400

- Szarvas Gábor 356
 Szász Károly 307
 Szathmári István 279, 282
 Szathmári Paksi Pál 216
 Szathmárnémeti Mihály 21
 Szathmárnémeti Sámuel 22
 Széchényi Ferenc 121, 216, 384
 Széchényi István 215
 Széchy Károly 49, 56
 Szécsi Balázs 104
 Szedő László 243
 Szedő Mihály 243
 Szegedi István 261
 Szegedi Kis István 217
 Székely Artur 151
 Székely Ferenc 149
 Székely György 2, 4, 6, 8, 15, 45
 Székely Huszár I. Benedek Elek
 Székely Mózes 271
 Székelyhídi N. Mihály 120
 Szelestei Nagy László 251, 292—304
 Szemere Attila 336
 Szemere Huba 336
 Szemző Piroska 88, 92
 Szenci Egyed 407—408
 Szenci Kertész Ábrahám 325
 Szenci Molnár Albert 24, 82, 216, 257, 279—
 282, 296, 399
 Szende Pál 145, 148, 150, 152
 Szentgyörgyi József 60
 Szentiványi Dezső 129
 Szentiványi Pál 9
 Szentmártoni Bodó János 59
 Szentmihályi Mihály 38
 Szentpétery Imre 181—182
 Szentsei György 363
 Szentyel Mihály 325
 Szép Ernő 249
 Szép Ilona 65
 Szerb Antal 243, 246, 248—249
 Szeredai-Sváb Leó 336
 Sziesz József János 297—298, 302—303
 Sziklay László 90, 92
 Szilády Áron 356
 Szilágyi Sándor 184, 240, 264
 Szilágyi Sámuel 120
 Szinyei Gerzson 324, 384
 Szinyei József 39, 257, 262
 Szkander (bég) 167
 Szokratész 326
 Szöllösi Jenő 149
 Szomaházy István 336
 Szombathy János 132—133, 259, 324, 383
 Szondy Pál 5
 Szónyi Nagy István 21
 Szophianosz, Michael 229—230, 237, 239
 Szörényi László 211
 Szophoklész 238
 Sztripszky Hiador 22
 Szűcs Jenő 216
 Szűnkelloz, Michael 239
 Tabernigg, Theodor 111
 Takács Béla 259, 286
 Takács Ferenc 154
 Takács Tibor 156, 159
 Takáts Gyula 159, 163
 Takáts István I. Takács Tibor
 Tamás (apostol) 182—183
 Tamás, Aquinói (Szent) 167, 170, 247—
 248
 Tamás (pap) 361
 Táncsics Mihály 88
 Tanner, G. 229
 Tárkány Szűcs Ernő 154—156
 Tarnai Andor 210—212, 262
 Tarnovius (krakkói kapitány) 104
 Téglássy Imre 45—48
 Tejfalvi Csiba Márton 63
 Tekelija, Sava 97
 Telegdi Miklós 226, 234
 Telegdi Pap Sámuel 22—23, 25, 28, 31
 Telekesi 108
 Teleki Pál 120, 311
 Teleki Sándor 119—120
 Temesi Alfréd 110
 Temesvári Pelbárt 211, 353, 355
 Temlinus Bernát 15
 Temlinus Tamás 13
 Tengnagel, Sebastian 78, 80
 Tessedik Sámuel 34
 Teszársz Kálmán 149
 Tettoni L. 369
 Teuffenbach, Christophorus 73
 Thaisz András 99
 Thalberg, Sigismund 389
 Thallóczy Lajos 165, 169
 Themisztoklesz 105
 Theodolus 3
 Theodoricus de Appoldia 70
 Theodórosz Gazész (Gaza) 239
 Theodorowicz, Michael 80
 Théognidész 102, 106
 Theophrasztosz 237
 Theutonicus I. Johannes Theutonicus
 Thienemann Tivadar 244, 246
 Thomas de Hibernia 15, 18
 Thomas de Kempis I. Kempis Tamás
 Thomas de Psychan 17
 Thorda Zsigmond I. Gyalui
 Thuróczi-Trostler József 249
 Thurzó György 225, 402—403
 Thurzó Imre 79
 Tichl 233
 Timon Sámuel 233
 Tischbein, Friedrich August 206
 Tissot, James 40
 Tisza Kálmán 332—334, 340
 Tisza Kálmánné 333
 Titelman, Franciscus 271
 Toldy Ferenc 93—94
 Toller, Ernst 249
 Tolnai Dali János 259
 Tolnai Gábor 21, 322
 Tolnai Papp István 258—261
 Tomek, W. W. 4

- Torkos János 38
 Torkos József 294, 297, 303
 Tótfalusi Kis Miklós 21—31, 275—276, 321—331
 Tóth Árpád 162
 Tóth Kálmán 278
 Tóth László 160
 Tóthné Polonyi Nóra 217
 Tömörkény István 248, 315
 Török Györgyi 196
 Törs Kálmán 336
 Trapezuntius, Georgius 168
 Trattner János 37
 Traube, Ludwig 362, 364
 Trautenfeld, Christophorus a 180
 Tremellius 311
 Trithemius, Johannes 359
 Trócsányi Zsolt 264
 Tronchin, Rémi 397
 Tronchin, Théodore 397
 Tschernemel, Georgius de 72
 Tserci Mihály I. Cserei Mihály
 Tsétsi János 27—28
 Turnebius 230
 Turóczy-Trostler József 257
 Tüskés Tibor 244
 Twardawius, Christorphorus 76
 Tyl, J. K. 101
 Tzetzta, Joannes 239
- Ulászló, I. (magyar király) 367
 Ulászló, II. (magyar király) 42, 67, 70, 72
 Ulászló, II. Jagelló (lengyel király) 71
 Ungnadius, Johannes 72
 Unterkircher, Franz 13, 15
 Ursinus Velius Casparus 70
- Vahot Imre 122
 Vajda János 88, 158, 160, 162, 336
 Vajda Jánosné Bartos Róza 88
 Vajda Péter 58
 Válaszúti György 117—118
 Valcarenghi, Renzo 392
 Valerius Cato 168
 Valerius Maximus 106, 168
 Valjavec, Fritz 92
 Valla, Lorenzo 235
 Vámos Henrik 152
 Ványi Ferenc 262
 Várady Imre 7
 Várady István 285
 Várady Sternberg János 393—386
 Várady Zsigmond 139
 Váradi Béla 333
 Váradi Pál 72
 Várady Pál 9
 Varga Imre 57—66, 363
 Varga János 58
 Vargha Damján 348, 355—356
 Várhelyi Endre 155
 Varjas Béla 171, 311—312, 361
 Várkonyi Hildebrand Dezső 245—248
 Várkonyi Nándor 160, 244—250
- Varró István 146
 Varro, Marcus Terentius 168
 Vásárhelyi Baba Ferenc 120
 Vásárhelyi Gergely 272—278
 Vásárhelyi Judit 117—118, 264—272, 278, 280
 Vásárhelyi Sámuel 37—38
 Vass Gusztáv, ifj. 148
 Vass József 140
 Vazul, Nagy, Szent 260
 Vehe-Glirius, Matthias 311—312
 Venetus, Camillus 239—240
 Verancsics Antal 108—109, 165, 167, 228, 231
 Verancsics Faustus 231
 Verdi, Giuseppe 285, 388—392
 Veres (Melchior) Menyhért 413
 Veress Endre 231, 256—257, 264
 Verestói György 120
 Vergilius Polydorus 168
 Vergilius, Publius Maro 105—107, 109, 167, 400
 Verhovay Gyula 337
 Verseghy Ferenc 136, 216
 Verzár Frigyes 256
 Vespasiano da Bisticci 366
 Veszprémy László 307
 Vettori, Pier 229—230, 237—238
 Vettori, Pietro 47
 Victorius, Petrus 229—230, 237—238
 Vida Tivadar 38
 Vigyázó Ferenc 251
 Vikár Béla 306
 Villedieu I. Alexander de Villa Dei
 Vince, Ferrarai, Szent 302
 Virág Benedek 216
 Vitéz János 70, 119, 367
 Vitkovics Mihály 36, 99
 Vitoria, Ioannes de 227—228
 Viviani, Vittorio 392
 Vizkelety András 88, 214, 251
 Vogel, Marie 229—230, 239—240
 Vogl, J. N. 99
 Vogler, Hans Konrad 406
 Voglmayr (Voglmeyer), Franciscus 288—291
 Voigt, Christian Gottlob von 202, 204, 207
 Voit Krisztina 311
 Volf György 345, 347—348, 356
 Voltaire, François Marie Arouet 98
 Vozáry Aladár, R. 190
 Vörös László 163
 Vörösmarty Mihály 100—101, 216, 248, 306
 Vöröss István 155—159, 162
 Vulpius, Christian August 202—203
- Wagner, Christian Ulrich 219—220
 Wagner, Dieter 226, 229—230, 233—235, 238—239
 Wagner, Johann 52
 Wagner, Matthäus 219
 Wagner, Richard 389, 391
 Waldapfel József 245, 248

- Waldbauer Imre 151
 Walki, Hieronymus 77
 Walsh, J. E. 45—47
 Wassmann 144
 Wathay Ferenc 363
 Wattenbach, Wilhelm 364
 Wehli Tünde 307, 316
 Weidlein, Johann 92
 Weigl József 386
 Weingand 37
 Weiss, Johann Friedrich 206
 Welber, A. 187
 Werbóczi István 72, 209
 Wernher Eufémia 103
 Wernher György 102—103, 106, 108, 110
 Wernher Pál 110
 Wernher Sabina 110
 Wesely, Eugen 99, 101
 Weszprémi István 38—39, 256—257
 Wieland, Christoph Martin 202, 206—207
 Wilhelm Ernst (szász herceg) 200
 Windek, Eberhardus de 70—71
 Windisch Károly Gottlieb 92—93, 95—96, 122, 183
 Wolff, Christian 120
 Wolphus, Adamus 70
 Wordsworth, William 101
 Wujek, Jakob 264

 Xenophanesz 237
 Xerxész, I. 105

 Zabłocki, Franciszek 220—221
 Zacutus, Abraham 240
 Zalai Béla 247
 Zametzky, Samborus 76
 Zamoisckius, Johannes 74
 Zamojski, Jan 241
 Zámory Mária I. Milkovics Zsigmondné
 Zandonai, Riccardo 392
 Zay Ferenc 165—170
 Zay János 169

 Zay Mátyás 169
 Zay Miklós 167
 Zay Péter 231
 Zborowsky, Petrus 73
 Zedler, Johann Heinrich 411
 Zelei Miklós 163
 Zelliger Alajos 7
 Zeltin, Carolus à 73
 Zeno 237
 Zentai János 89
 Zichy Ferenc 304
 Zichy János 138, 150
 Zigány Zoltán 139—140, 143, 147—151
 Zilahi Kiss Béla 336
 Zilahy Lajos 311
 Ziletti, S. G. 241
 Zimmel, Mesullám 316
 Zimmermann, Michael 237
 Zmeskál Josef 86
 Zolnai Béla 171
 Zolnai Gyula 356
 Zombat Antal 86
 Zorja, Hajnal 191
 Zoványi Jenő 105, 256—259, 287, 325, 411
 Zrínyi Adám 54
 Zrínyi Mária Katalin 56
 Zrínyi Mária Terézia 57
 Zrínyi Miklós 49—57
 Zrínyi Miklós (költő) 70, 309
 Zrínyi Péter 54—55, 70
 Zuber Marianna 91
 Zucchelli (Zucchi, Zucchetti) család 369
 Zucchetti, Sebastianus 369
 Zunger, Johannes 288
 Zymicyusz 282
 Zyn, Johann Anton 75
 Zsámboki János 45—48, 69, 219, 228—231
 Zsigmond (magyar király) 70
 Zsigmond, III, Vasa (lengyel király) 74, 76, 80
 Zsigmondy Árpád 182
 Zsigmondy Árpádné 182, 404
 Zsochkke, H. 5
 Zsuzsanna, (bibl.) 58—59

Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV–XVI. században

Európa oktatásrendszere a Karoling-kor öröksége. Évszázadokra meghatározta a középkori oktatás tartalmát és szervezeti kereteit Nagy Károly azzal, hogy az egyház feladatává tette az iskoláztatást.¹ A szerzetesi és a székesegyházi iskolákban tanultakra hárult az a kötelesség, hogy a középkori művelődés hordozói, továbbadói és továbbfejlesztői legyenek. Ezzel a tevékenységükkel nemcsak saját utánpótlásukat nevelték fel, hanem az egész társadalom számára képeztek az adott kor írásbeliségének technikai és tartalmi követelményeit teljesíteni tudó írástudókat, literátusokat.

A székesegyházi iskolákban ennek a feltételeit a III., illetve a IV. lateráni zsinat biztosította. 1179-ben a III. lateráni zsinat a székesegyházak kötelességévé tette, hogy javadalommal lássák el a magisztert, hogy „qui clericos eiusdem ecclesiae et scholares pauperes gratis doceat”. Az 1215-ös IV. lateráni zsinat azt kívánta, hogy az oktatás „in grammatica facultate” legyen, az érseki székhelyeken pedig „... theologus . . . in sacra pagina doceat et in his praesertim informat, quae ad curam animarum spectare noscuntur . . .”

Ezek alapján már a XIII. században egy jelentős klerikus réteg létezett, amelynek tagjai a magasabb műveltséget is megszerezhették, és ezt egyházi és világi központokban képzettségüknek megfelelően kamatoztathatták.² A XIV. században pedig már éppen ezért a káptalanoknak nagyobb a társadalmi, mint az egyházi jelentősége.³

Ahhoz, hogy a káptalan művelődési központtá válhasson, két alapvető tényező kellett: az iskola a hozzá kapcsolódó könyvtárral és a magasabb képzést biztosító anyagi lehetőségek. A káptalani iskola adta azt a tanulmányi alapot, aminek birtokában tanulói képesek voltak a felsőfokú tanulmányok elvégzésére. Ennek bizonyítéka az a XIII. századi oxfordi glosszák kódex, amelyben Petrus Comestor *Historia Scolasticaját* magyar szavak segítségével magyarázta a Párizsban vagy Bolognában végzett székesegyházi iskolai magiszter. Petrus Comestor műve nem az artes elsajátításához tartozó könyv volt, hanem már a teológiai képzésbe tartozó bibliamagyarázat bevezetésének volt alapműve. A magyarországi székesegyházi káptalanok tehát lehetőséget nyújtottak arra, hogy tagjaik magasabb fokú tanulmányokat végezzenek és ők éltek is ezzel a lehetőséggel.⁴

¹ MEZEY László: *Deáksg és Európa*. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Bp. 1979. 67–68., ill. 77–87.

² BÉKEFI Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Bp. 1910. 367–368. vö. MEZEY i. m. 135., 141., 150.

³ MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971. 120.

⁴ MEZEY L.: *Az oxfordi glosszák*. M. Nyelv 77 (1981) 3. 376.

A XIII. századtól a korszerű műveltséget a felsőfokú képzést nyújtó egyetemeken lehetett megszerezni. A tanulni vágyók kezdetben csak a régi híres, spontán fejlődéssel létrejött egyetemeket, mint a párizsi és a bolognai, kereshették fel. A XIV. században azonban egymást követték az uralkodói alapítású egyetemek: Prága (1347), Krakkó (1364), Bécs (1365), Pécs (1367). Ezek közül Prága volt a legjelentősebb, hiszen ez volt teljes, tehát teológiai karral is rendelkező egyetem. Bécs (1384), Krakkó (1387), Óbuda (1395) csak az ún. második egyetemalapítási hullámban kapta meg a teológiai kar felállításának engedélyét.

Az egyetemek alapításának sikere több tényezőtől függött. Az egyik az volt, hogy az alapítás helyén studium generale (lehetőleg domonkos) vagy: székesegyházi, esetleg társaskáptalani vagy városi iskola legyen. (Prága: studium generale, Köln, Erfurt: társaskáptalan, Bécs: városi iskola.) Oxford és Cambridge esetében studium generalévá tudott fejlődni az oktatási intézmény egy püspöki kancellár vagy scholasticus vezetésével anélkül, hogy székesegyházi iskola lett volna előbb. A másik fontos tényező az új alapításoknál az egyházi vagy világi hatalom tudatossága.⁵

Magyarországon mind a három rövid életű egyetem káptalani székhelyen alakult. A pécsi egyetem a püspök személyéhez kapcsolódott a domonkos kolostorral való kapcsolata mellett.⁶ Az óbudai egyetem a budai káptalan iskoláján alapult. Itt a prépost volt az egyetem kancellárja és a kanonoki javadalmak szolgálták a tanárok fizetésére.⁷ Pozsonyban szintén a prépost volt a kancellár, a tanárok pedig jórészt a káptalan tagjai voltak, az előadók a káptalan könyvtárát használták.⁸ A magyarországi egyetemek alapításának sikertelenségét Klaniczay Tibor nem abban látja, hogy nem maradtak tartósak, hanem abban, hogy nem tudtak újjászerveződni, mint Bécs és Krakkó. Mindkét városban az uralkodó a városi polgárság és a klérus megnyerésével és együttműködésével biztosította az egyetem jövőjét. Pécs püspöki város volt, polgárság és az uralkodói érdeklődés híján a püspök és a klérus egyedül nem volt képes biztosítani az egyetem fennmaradását.⁹ Buda, a főváros nélkülülte a jelentős egyházi intézményeket.¹⁰ Az egyetemi oktatás feltételei leginkább Esztergomban lettek volna meg, ahol a székesegyházi káptalan és iskolája volt, valamint megvolt két koldulórendnek (ferencesek és az ágostonosok) a studium generaléja. De itt meg az uralkodó jelenléte hiányzott, valamint a főváros forgalma. A várost provinciális jellege is akadályozta abban, hogy egyetemi székhely legyen.¹¹

Az egyetemi tanulmányok iránti igény a korabeli Esztergomban is jelen volt. A székesegyházi iskola és az artes fakultásának a tananyaga elvben azonos volt. Eltért viszont az oktatás színvonalában és céljában. A székesegyházi

⁵ DENIFLE, Hermann: *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin, 1885. 723–726.

⁶ SZÉKELY György: *A pécsi és óbudai egyetemalapítások*. Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1967. 119–120. Uő.: *Fakultät, Kollegien, akademische Nation*. Annales Univ. Scient. Budapest de R. Eötvös nom. Sectio Hist. XIII (1972) 54–55.

⁷ MÁLYUSZ i. m. 109–111.

⁸ Uo.

⁹ KLANICZAY Tibor: *Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül*. In: *Hagyományok ébresztése*. Bp. 1976. 164–165.

¹⁰ MÁLYUSZ i. m. 110.

¹¹ MEZEY i. m. (1979) 171–173., ill. MÁLYUSZ i. m. 111.

iskolában gyakorlati célú oktatás folyt, az egyetemen tudományos képzés.¹² Az igazi különbséget a tanárok felkészültsége jelentette.¹³ Az esztergomi káptalan rendelkezett székesegyházi iskolával, könyvtárral és egy olyan intézménnyel is, amely kizárólagosan a felsőfokú oktatáshoz kapcsolódott. Ez volt a Collegium Christi.

A kollégium a középkor jellegzetes, a mindenkori igényeknek megfelelően változó oktatási intézménye volt. Létrejöttében részben a középkor karitatív gondolkodásmódja, részben pedig gazdasági szempontok játszottak szerepet. A kollégiumok nemcsak a tanítással foglalkoztak, hanem a tanulók anyagi ellátását is magukra vállalták. Majdnem az összes kollégiumnak gazdasági jellege is volt.¹⁴ A kollégium tulajdonképpen egy autonóm, ill. félautonóm közösség, amelyet meghatározott jogokkal és privilégiumokkal ruházott fel az alapító. Közös, rendszerint az alapítványi épületben, egy választott vagy kinevezett vezető igazgatása alatt, meghatározott és jóváhagyott statútumok szerint éltek a tagjai, akiknek elsődleges kötelessége a tanulás volt.¹⁵ A nagy oktatási központokba sereglő diákok számára az együttlakás csökkentette a tanulás költségeit és egyúttal keretet is adott az oktatásnak.

A XIII. század folyamán a kollégiumok kezdtek kiemelkedni a különböző tanulóházak sokaságából és az egyetemek magjává váltak, főleg a párizsi típusú egyetemek esetében.¹⁶ A kollégiumok virágkora a XIV. század. Az alapítások indítéka a század krízis-hangulatában gyökerező jótékonykodás, ami a gazdasági és a szociális hanyatlás idején, mintegy nosztalgikusan visszaemlékezve Párizs fénykorára, biztosítani akarta a tanulóknak, hogy „libere, pacifice et quiete” éljenek.¹⁷

A kollégiumokba való felvétel, különösen a kezdeti időben éppen úgy nem volt meghatározott életkori és tanulási feltételekhez kötve, mint egyetemekre való beiratkozás. Általában 8–12 évesen kerülhettek be és 12–13, illetve 16. életévükig tartózkodhattak ott a diákok. Az artes-fakultásra való előkészítő tanítás a kollégiumokban elsősorban a grammaticára vonatkozott, de foglalkoztak a logicával is. A tanítás két fázisban folyt: az elsőben az írást, a liturgikus gyakorlatot sajátították el és a latin nyelvtan elemeit tanulták Donatus alapján. A második szakaszban Alexander de Villa *Dei Doctrinale*ja, a *Grecismus*, *Priscianus* és főképp a különböző vocabulariumok voltak a tankönyvek. Az auktórok közül Cato és Theodolus voltak népszerűek. Az erkölcsi nevelés alapja a Szentírás, a Zsoltárok könyve volt és az aktív liturgikus élet, valamint a porbiumok.¹⁸

A középkorban mind az egyetem, mind a kollégium az oktatást vállalta magára, de alapvető különbség volt köztük. Az egyetem testület volt, amely

¹² KLANICZAY i. m. 156.

¹³ MÁLYUSZ i. m. 105.

¹⁴ HAJNAL, I.: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Bp. 1959. 99.

¹⁵ GABRIEL, A. L.: *Motivation of the Founders of Mediaeval Colleges*. In *Garlandia. Studies in the History of Mediaeval University*. Notre Dame 1969. 211.

¹⁶ HAJNAL i. m. 93.

¹⁷ GABRIEL, A. L.: *The College-System in the Fourteenth Century Universities*. Baltimore, 1962. 8.

¹⁸ GABRIEL, A. L.: *Preparatory Teaching in the Parisian Colleges during the XIV. Century*. In *Garlandia* i. h. 98., I. még HAJNAL i. m. 86–88., ill. GABRIEL: *Motivation* i. h. 216–217. A kollégiumokban való oktatást, tankönyveket, viszonyát az egyetemi oktatáshoz I. HAJNAL i. m. 60–116., ill. GABRIEL: *Preparatory Teaching* i. h. 99–113.

tagjainak az iskolázás után fokozatot adott. A kollégium egy közösség volt és nem vállalta a teljes iskolázást, hanem az oktatás mellett az életfeltételeket biztosította a tanulók számára.¹⁹ A középkor első egyetemeinek történetében lényeges szerepet játszottak a kollégiumok, és ezek története, viszonya az egyetemhez lényegében feldolgozott. A kollégiumoknak feladata volt a szegény diákok támogatása mellett az egyetemi tanulmányok feltételeinek biztosítása. A két intézmény kapcsolatát a kollégiumi statútumok alapján tudjuk csak tisztázni. Ezt azonban megnehezíti az, hogy az alapszabályok nem mindig állnak rendelkezésre egykorú szerkesztésben.²⁰

A XIV. században a közép-európai egyetemek között a legjelentősebb a prágai volt. IV. Károly a prágai egyetem mellett a Károly és a Mindenszentek kollégiumot az egyetem tanárai számára alapította. Ezek a kollégiumok az egyetem magisztereinek voltak a közösségei, ahol szerzetesi életmódban, közös háztartásban éltek, és mindenben az egyetem előírásai voltak az irányadók.²¹ Hasonlóképpen egy kollégium keretében biztosította Albert a bécsi egyetem tanárainak a javadalmazását. A domonkos kolostor mellett egy házat adott át az egyetemnek az artes fakultás 12 magistere számára. A Szt. István káptalanban 8 kanonikátust kellett mindig üresen tartani a Collegium ducale tagjai számára. Heinrich Langenstein Alberthoz írt beadványában a kollégiumi rendszerben látta a sikeres egyetemi oktatás alapját: „... Nichil enim aliud Parisiense studium indefectibiliter firmavit et extulit, nisi ibidem solida tot collegiorum fundatio.”²²

A párizsi és oxfordi kollégiumok hosszú ideig önállóak voltak, csak később kapcsolódtak az egyetemhez, míg Bécsben az egyetem volt a kiindulópont, s a kollégiumokat kapcsolták hozzá.²³

A külföldiek számára alapított kollégiumokkal az egyetemi központokban már a XIII. században találkozunk. A szerzetesrendek voltak az elsők, amelyek tagjaik számára Párizsban kollégiumokat létesítettek.²⁴ 1292-ben Emphastus, Vätjö és Skara kanonokja házat vásárolt Párizsban, hogy az ott tanuló svédeknek lakása legyen. A ház „domus Scharensis ecclesiae ad ymaginem Nostre Domine” nevet viselte.²⁵ Volt kollégiumuk Párizsban a dánoknak, angoloknak, skótoknak, lombardoknak.²⁶ Prágában Hedvig lengyel királynő a litván teológiai hallgatók számára alapított kollégiumot. A prágai Óvárosban levő Jeruzsálem házat vásárolta meg erre a célra és örökjárdadékat biztosított a kollégiumnak. 1397-ben népesült be a kollégium.²⁷ 1420-ban Nicolaus Glewitz boroszlói kanonok vásárolt házat a Bécsben tanuló sziléziaiak számára. A bursa később 60 szegény scholaris számára lett coderia és nemsokára Polenhausnak vagy Domus Pankotanak nevezték.²⁸

¹⁹ GRAY, Arthur: *The Beginnings of Colleges History*. The Quarterly Journal of the Historical Association 6 (1921–1922) 1–10.

²⁰ GABRIEL, A. L.: *Preparatory Teaching* i. h. 98.

²¹ TOMÉK, W. W.: *Geschichte der Prager Universität*. Prag, 1849. 22–24.

²² ASCHBACH, Joseph: *Die Wiener Universität*. Wien, 1865. I. 34.

²³ KINK, Rudolf: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*. Wien. 1854. I. 145.

²⁴ GABRIEL A.: *Magyar diákok a középkori Párizsban*. Bp. 1938. Klny. 12.

²⁵ GABRIEL, A. L.: *Skara House of the Mediaeval University of Paris*. Text and Studies and the History of Mediaeval Education IX. Notre Dame, 1960. 159–161.

²⁶ d'IRSAY, St.: *Histoire des universités*. Paris, 1933. I. 156.

²⁷ SZÉKELY: *Fakultät, Kollegien* i. h. 66.

²⁸ ASCHBACH i. m. I. 201. A bursa szó jelenti azt a pénzegységet, amelyet a diák egyheti élelemre, lakásra költött. Az adózást az egyetem a bursa után szabta meg. Aki

A magyarországi tanulókat a külföldi egyetemeken nem várta magyar alapítású kollégium a középkorban. A Bolognában levő magyar—illír kollégiumot csak 1537-ben hozta létre Szondy Pál esztergomi kanonok és rozoni püspök, zágrábi prépost. Célja az volt, hogy egyházi és világi ifjak számára a teológia és a mindkét jogbéli tanulmányaikat lehetővé tegye. A kollégium fölött az ellenőrzést a zágrábi káptalan gyakorolta.²⁹

A káptalanok és az egyetemek kapcsolatát az előzőekben már érintettük. Láttuk, hogy az uralkodói alapítólevéllel létrehozott egyetemek esetében a tanárok fizetésére káptalani javadalmak is szolgáltak. Bécsben az egyetemi magiszterek a Szt. István káptalan tagjai voltak, számukra létesítette Albert a Collegium ducalet.³⁰ Esztergomban, a székesegyházi káptalanban a Collegium Christit külföldi egyetemi tanulmányokat végző diákok számára alapította Budai János a XIV. század végén.

A kollégium létezéséről több mint két évszázada van tudomásunk.³¹ A múlt század közepén Knauz Nándor összegyűjtötte az összes okleveles adatot és ezek alapján megírta a „Krisztustársulat” történetét.³² Mivel az eltelt száz évben lényegében új adat nem került elő, a szakirodalom a mai napig az ő forrásösszeállítására hivatkozott. Knauz összefoglalása alapján azonban nem tudjuk megválaszolni a legfontosabb kérdéseket a kollégiummal kapcsolatban. A kollégiummal való újbóli foglalkozást ezenkívül még az indokolja, hogy a rávonatkozó forrásokat gyarapítani lehetett a kollégium könyveivel.

Az első adatot a Collegium Christiről az esztergomi egyház 1397-es Visitatio Canonica-jában találjuk. Mivel nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy fennmaradt volna a kollégium statútuma, (ha egyáltalán volt) az előbbi adat az egyetlen, amire a kollégiummal való foglalkozásunkkor támaszkodhatunk. A többszöri hivatkozásra való tekintettel közöljük a szöveget Kollányi kiadása alapján.³³ Ebből nyilvánvalók a következők: a kollégium az eszter-

nem tudott fizetni, kénytelen volt szegénységet esküdni. L. GÁBRIEL A.: *Magyar diákok* 13. Ugyanakkor bursának nevezték az olyan intézményeket, ahol a diákok fizetés ellenében ellátást kaptak. A teljesen szegényeknek jelképes összeget kellett fizetni. A szegény diákok bursait coderia-nak hívták. L. ASCHBACH i. m. 68–69. és FRIND, Anton: *Die Kirchengeschichte Böhmens*. Prag, 1866. II. 338.

²⁹ FORCHIELLI, Giuseppe: *Il collegio ungaro-illirico di Bologna*. In: Notter Antal emlékkönyv. Bp. 1941. 208–226.

³⁰ ZSOCHKE, H.: *Geschichte des Metropolitano-Capitels zum heiligen Stephan zu Wien*. Wien, 1895. 229., ill. 236.

³¹ Batthyány Ignác a *Leges ecclesiasticae* Kolozsvár, 1827. III. kötetének 323. lapján kivonatban ismertette az esztergomi egyház 1397-es *Visitatio canonica*-ját, majd Fejér György a *Codex diplomaticus* X. 2. kötetében az 506–518. oldalon közölte a vizitáció általa lényegesnek tartott részeit. A Collegium Christi az 516–518. lapokon szerepel.

³² KNAUZ Nándor: *A Krisztustársulat*. Magyar Sion 1 (1863) 349–360.

³³ „Item in ipsa ecclesia Strigoniensi est Collegium Christi pauperum scolarium studere volentium, fundatum per magistrum Johannem de Buda, archidiaconum Barsiensem et canonicum Strigoniensem, dotatum quatuor domibus cum censibus earundem in civitate Budensi existentibus, et habitis, quarum situs et loca in litteris dictae civitatis plene describitur. Cui Collegio praesidet archidiaconus Borsiensis et ipsum Collegium indiget reformatione. Item archidiaconatus iste Borsiensis simul cum canonicatu est annexus ipsi Collegio Christi. Et cum vacant, habet conferre dominus archiepiscopus, pro tempore existens, non tamen nisi alteri ex filiis Collegii ipsius, hoc est illi, qui ex pecuniis Collegii Christi studuit, seniori tamen, sive digniori, et talis in ipsa sua creatione sit praesidens ipsius Collegii; talis etiam archidiaconatus et canonicatus, quidquid supererit ipsi Collegio succedit, nec testari potest in morte sed omnia cedent pro Collegio. Et talis praesidens semper tenetur eligere aliquos pauperes scholares, studiosus tamen, et illos

gomi egyházhhoz tartozott, Budai János barsi főesperes, esztergomi kanonok 4 budai házának jövedelmét adta a kollégium anyagi fedezetéül. A kollégium előjárója a barsi főesperes volt. A kollégiumhoz tartozott a barsi főesperesség és a hozzácsatolt esztergomi kanonokság. Az esztergomi érsek köteles volt a barsi főesperességet mindig a kollégium tagjai közül betölteni, vagyis olyan-
nal, aki a kollégium pénzén tanult. A barsi főesperes csak haszonélvezője volt az esperesség és a kanonikátus jövedelmeinek. Mindent a kollégiumra kellett hagynia. Köteles volt néhány szegény tanulót kiválasztani, akiket külföldre küldött tanulni, oda, ahova akartak, és ott biztosítani a tanulás költségeit. Ha az így javadalmazottak jövedelmező állásba jutottak, tartoztak megtéríteni a rájuk fordított költségeket. Ha erre nem volt módjuk, a kiadásait elengedték.

A szakirodalomban Budai János személyére ellentmondó adatokkal találkozunk. Kollányi szerint Budai János, Márk fia, magiszteri fokozattal rendelkező barsi főesperes és esztergomi kanonok, aki 1391-től volt tagja a káptalannak, a XIV. század végén alapította a Collegium Christit. 1427-ben halt meg.³⁴ Egyetemi tanulmányait a prágai egyetemen végezte. 1374. szept. 17-én „mag. Johannes Wenceslai praesentavit Joannem de Buda baccalarium alterius universitatis, qui receptus erat ad facultatem [artium].”³⁵ Budai János tehát eredetileg egy másik egyetem hallgatója volt, de melyiké, nem tudjuk. Székely György nemcsak Prága vonzóerejét látja ebben a tényben, hanem egy másik, esetleg közép-európai egyetem létbizonytalanságára utaló tényt is.³⁶ 1383-ban a prágai egyetem jogi karán volt Budai János a cseh nemzet tagjai között.³⁷ 1385. febr. 9-én elnyerte a licenciatum artium fokozatot, 1385. júl. 10-én pedig magister artium lett.³⁸ 1385-ben Bécsben is találkozunk vele.³⁹ 1385. júl. és 1391 között nincs adatunk róla. 1856-ban az esztergomi bazilika fölszentelésére Kemp Mihály összeállította a székesegyház történetét és az érsekék, kanonokok névsorát. Ez az összeállítás, a *Memoria Basilicae Strigoniensis* szerint 1393-tól volt Budai János barsi főesperes, Kollányi szerint 1391-től már esztergomi kanonok volt.⁴⁰ A fenti összeállításban Budai János 1309-ben alapította mint barsi főesperes a kollégiumot, szegény iskolások számára az esztergomi egyházban.⁴¹ Budai Jánosról, mint barsi főesperesről okleveles

mittere extra regnum ad loca studii ubi proficere valeant, talibusque et Collegio ipso expensas ministrare tenetur, quibus vivere valeant in loco studii; ita tamen, ut quando tales studentes ad pinguorem fortunam venient, tenetur persolvere ipsi Collegio Christi omnem pecuniam, quam inde pro studio levaverunt; si autem morientur sine aliqua fortuna dominii, tunc expediti erunt a solutione.” KOLLÁNYI Ferenc: *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397*. Történelmi Tár 1901. 241–242.

³⁴ KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok*. Esztergom 1900. 72–73.

³⁵ *Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*. I. Liber decanorum. 1367–1585. 160. A továbbiakban MUP.

³⁶ SZÉKELY György: *A pécsi és óbudai egyetemalapítások* i. h. 163.

³⁷ *Album seu matricula facultatis iuridicae ab anno 1372 usque ad annum 1418*. Pragae, 1834. II/I. 37.

³⁸ MUP I. 227., ill. 232.

³⁹ SCHRAUF Károly: *Magyarországi tanulók külföldön. II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Bp. 1892. 6., ill. 154.

⁴⁰ *Memoria Basilicae Strigoniensis anni 1856 die 31. Augusti consecratae*. Esztergom, 1856. 126–127. KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok* 72.

⁴¹ *Memoria* i. h. 122.

adatunk azonban csak a XIV. század végéről van.⁴² 1396 körül másoltatott le Budai János egy prágai perrendtartást Pöstyéni Tamással, a kollégium első tagjával.⁴³ Az 1397-es vizitáció szerint „Archidiaconatus Borsiensis, quem tenet dominus magister Johannes de Buda”.⁴⁴ Egy elveszett kódexe 1406-ban készült. Halálzási évről hitelesen az esztergomi rituale bejegyzése tudósít bennünket.⁴⁵

Honnan származhatott a *Memoria* tévedése, amit Knauz alapján átvett a szakirodalom? 1309-ben János, küküllői főesperes ugyan esztergomi kanonok, de a barsi főesperes Miklós, az érseki udvar embere.⁴⁶ A tévedés oka a kollégium alapítási évének a bizonytalansága. Évszám hiányában — következtetésünk szerint — a *Memoria* összeállítója az 1309-es óbudai zsinat határozatához kapcsolta Budai János alapításának évét:

„... ut in qualibet metropolitana ecclesia nostre iurisdictioni subiecta constitutur aliquis in dicto iure peritus, in ceteris vero ecclesiis cathedralibus magister idoneus in grammatica seu logica facultate, qui clericos eiusdem ecclesiae et *scholares pauperes gratis*, ac alios etiam instruat iuxta posse, et sic demum legendi et proficiendi opportunitate captata, fructum in Dei ecclesia afferre valeant opportunum.”⁴⁷

Erre alapozta Várady Imre is a véleményét, szerinte a papság morális és kulturális emelkedését kívánta elősegíteni a zsinat, és ebbe a folyamatba kapcsolódott bele Budai János.⁴⁸ Ennek azonban nemcsak Budai János életrajzi adatai mondanak ellent. IX. Bonifác pápa 1399. ápr. 28-án erősítette meg János, Márk fia esztergomi kanonok és barsi főesperes alapítását, amely egy „Collegium pauperum Scolarium, qui literarum studio in loco, ubi illud vigeat generale, in qualibet licita facultate insistere debeant” javára történt.⁴⁹ Pöstyéni Tamás, a Collegium Christi első tagja 1395-ben iratkozott be Prágában az egyetemre.⁵⁰ A *Memoria* szerint a barsi főesperes 1393–1427 között Budai János volt. A Collegium Christi alapításának tehát 1393–1395 között kellett történnie. Ez látszik magyarázni az 1397-es vizitációnak azt a mondatát, amely a Collegium reformálására vonatkozik: „Cui Collegio praesidet archidiaconus Borsiensis et ipsum Collegium indiget reformatione”. Ha Budai János mint barsi főesperes nem azonnal alapítja a kollégiumot, ami valószínű, és Pöstyéni Tamás nem rögtön az alapítás évében megy Prágába, akkor az 1394-es év látszik a megközelítő alapítási évnek.

Az alapítás indokairól csak közvetve értesülünk. Ha a XIV. századi kollégiumalapítások indokaira gondolunk, akkor elsősorban a jótékonykodás jön

⁴² Zsigmond-kori okmánytár I. 500–501. 4518. sz. oklevél, ill. KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok* 73.

⁴³ GÁBOR Gyula: *Adatok a középkori könyvtárás történetéhez*. MKsz. 20 (1912) 309–310.

⁴⁴ KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 88., ill. ZELIGER Alajos: *Egyházi trótk csarnoka*. Nagyszombat, 1893. 56., valamint KNAUZ Nándor: *A magyar egyház régi szokásai*. Magyar Sion 7 (1869) 733.

⁴⁵ Kollányi: *Esztergomi kanonokok* 73. p. OSzK Clamae 408 f. 1^r 1427. febr. 4.

⁴⁶ KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok* 32., ill. 33.

⁴⁷ *Monumenta Vaticanae Hungariae Series I. Tom. II. 282.*

⁴⁸ VÁRADY, Emerico: *Docenti e scolari ungheresi nell'antico studio bolognese*. Bologna, 1951. 16.

⁴⁹ Mon. Vat. Hung. I/4. 119.

⁵⁰ BARTA, E.: *L'université Charles de Prague et la Hongrie*. Revue d'histoire comparée 26 (1948) 2. 220.

számításba. Azonban az alapítások indítékai fokozatosan bővültek, a XV. századra már a szellemi színvonal általános javítása, a tanulmányi helyzet jobbítása is célja lett az alapítóknak.⁵¹ Ezzel tulajdonképpen VIII. Bonifác és V. Kelemen, illetve IV. Miklós törekvéséhez kapcsolódtak, akik megfelelő számú tudományosan képzett embert szerettek volna látni az egyház szolgálatában. A szegény tanulók számára tett alapítványok ehhez jelentősen hozzájárultak.⁵² Budai János kérvénye a Collegium alapításával kapcsolatban nem maradt fenn, mivel 1370–1415 között nincsenek meg a pápai kérvénykönyvek.⁵³ De IX. Bonifác bullájából következtetni tudunk az alapítvány céljára:

„... *petitio continebat, quod olim ipse pie considerans quod per literarum studia divini nominis et fidei catholice cultus protenditur, iustitia colitur, tam publica quam privata, et humane conditionis prosperitas augetur, ad exaltationem fidei orthodoxe divini cultus huiusmodi augmentum quoddam Collegium pauperum Scolarum, qui literarum studio in loco, ubi illud vigeat generale, in qualibet licita facultate insistere debeant, loci ordinarii ad id accedente consensu, fundavit . . .*”⁵⁴

A vizitációban ezt olvassuk:

„*Et talis praesidens semper tenetur eligere aliquos pauperes scolares, studiosos tamen, et illos mittere extra regnum ad loca studii ubi proficere valeant, talibusque et Collegio ipso expensas ministrare tenetur, quibus vivere valeant in loco studii . . .*”⁵⁵

Az alapítás indítékai a fentiek alapján: szegény tanulók külföldi iskoláztatása, amelyet Budai János a kollégium formában látott biztosítottnak.⁵⁶ Barta István Budai János prágai élményeinek tulajdonítja az alapítást.⁵⁷ Székely György az Esztergomban található prehuszita kéziratokra gondol, mint a közvetlen prágai kapcsolatok bizonyítékára. Jan Milič nagyböjti szentbeszédei (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Ms I. 23) a XIX. sz. elején került a könyvtárba. A huszita antifonale (Ms I. 313) Dankó József esztergomi kanonok hagyatékában volt a múlt század végén.⁵⁸ Tehát az Esztergomban levő kéziratok nem korabeli közvetlen kapcsolat dokumentumai. Budai János megfordult a bécsi egyetemen is. Azonban sem a prágai, sem a bécsi egyetemen nem találjuk a Budai János által választott formát, amikor egy székesegyházi káptalanhoz kapcsoltak kollégiumot. Mire alapozta Budai János a Collegium Christit? Honnan vehette a mintát? A kollégiumok sikeres működési feltételei közül⁵⁹ a következőkre van adatunk a Collegium Christi esetében:

- a. megfelelő anyagi bázis — Budai János négy budai házának és a barsi főesperességnek a jövedelmét bocsátotta a kollégium céljára;
- b. az érdeklődés szabadsága — semmiféle kikötést nem tett;

⁵¹ GABRIEL: *Motivation* i. h. 219–221.

⁵² DENIFLE: i. m. 793–794.

⁵³ BOSSÁNYI Árpád: *Regesta supplicationum*. Bp. 1918. II. 459. 1. sz. jegyzet.

⁵⁴ Mon. Vat. Hung. I/4. 119.

⁵⁵ KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 242.

⁵⁶ SZÉKELY György úgy véli, hogy a kollégiumot esetleg Óbudához, ill. Prágához kapcsolta Budai J. *A pécsi és óbudai egyetemalapítások* i. h. 126.

⁵⁷ BARTA István: *Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek*. Regnum 1937. 109.

⁵⁸ KOVÁCH Zoltán: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár*. Esztergom, 1964. Kézirat. 64., ill. 65.

⁵⁹ GABRIEL: *The College-System* 29.

c. a kollégium kormányzatának alapja a statútum és a hagyományok tiszteletben tartása — a Collegium Christi esetében utalás sem történik a statútumra. Mivel a székesegyházi káptalanhoz tartozott, több mint bizonyos, hogy a székesegyházi iskola, illetve a káptalan statútumainak előírásai voltak érvényesek a kollégium tagjaira;

d. a könyvtárral felszerelt szellemi környezet biztosítása — a káptalani iskola és könyvtár mellett a Collegium Christi possessor-bejegyzéseivel ellátott kódexek és nyomtatványok bizonyítékai, hogy Budai János ezt a feltételt sem hanyagolta el.

A megfelelő anyagi bázis: „... dotatum quatuor domibus cum censibus earundem in civitate Budensi existentibus, et habitis, quarum situs et loca in litteris dictae civitatis plene describitur.” Budai Jánosnak az Olasz utcában levő házaról van tudomásunk. A középkori utca nyugati oldalán kb. a mai Országház utca 8. helyén álló ún. Szerecsen nagyháznak volt déli szomszédja Budai János 1403-ban.⁶⁰ Az Olasz utcában volt még egy háza a Collegium Christinek. 1512-ben Arezzói Antal Olasz utcai házat, amelynek szomszédjai északról Kanzlir Ambrus, délről Beriszló Péter fehérvári prépost, a Collegium Christinek adományozta. Pesti Gergely, a kollégium elöljárója 1512. aug. 26-án a budai káptalan előtt kijelentette, hogy a kollégium Olasz u.-i házat örökberbe adta Péchy Tamás budai polgárnak azzal a feltétellel, hogy évenként 10 aranyat fizessen és a házat jó karban tartsa.⁶¹

A Collegium Christi a budai házaknak a jövedelmét kapta. A saját háza Esztergomban volt. Várday Pál esztergomi érsek 1530. szept. 1-én Fehérszőlő nevű szülőjét örök alapítványként az esztergomi székesegyház Szent Kereszt oltárának és a Collegium Christi házának adományozta misék fejében. Ez a ház a barsi főesperesség háza mellett volt. „Fehér Zewlew communiter appellatum, altari S. Crucis, in dicta ecclesia nostra Strigoniensi extracto et domui collegii Christi in vicinatu domus archidiaconatus Barsiensis.”⁶² A barsi főesperesség háza is kapcsolatban volt a kollégiummal, mivel a barsi főesperes volt a kollégium elöljárója:

„Item domus condam domini Johannis de Buda est annexa per eundem archidiaconatu Borsienis, sub certis condicionibus, puta si ipse Borsiensis fuerit praesidens Collegium Christi pauperum studentium.”⁶³

⁶⁰ PATAKI Vidor: *A budai vár középkori helyrajza*. Budapest régiségei XV. 291. 53. jegyzet. Itt köszönöm meg Kubinyi Andrásnak a budai házak azonosításához adott segítségét.

⁶¹ Az okmányt teljes egészében közölte KNAUZ Nándor: *A Krisztus-társulat*. Magyar Sion 1 (1863) 351–353. a Pozsonyban levő óbudai káptalani protokollum alapján. L. még RUPP J.: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest, 1868. 150. SALAMON Ferenc: *Budapest története*. Bp. 1878–1885. III. 229., ill. 239. PATAKI Vidor i. m. 262. Ezért a házért 1536-ban már János király előtt pereskedett Jakositz Gergely és Szentiványi Pál. PATAKI i. m. 277. Ennek alapja az ún. városias hűbér volt, a purgrecht. Ugyanis a várbeli házak egy részét nem bírták teljes tulajdonjoggal. Hűbér szerű kötelezettség terhelt némely telket és házat, amely csak abban különbözött a hűbértől, hogy nem személyre terjedt ki, hanem bizonyos tartozást volt köteles fizetni, aki hűbérül bírta a telket. Ilyen volt a Péchy Tamás által fizetett tíz forint is. Pesti Gergelyt mint háztulajdonost említi Salamon Ferenc. I. m. III. 223., 229., 239.

⁶² BUNYITAY – RAFAICS – KARÁCSONYI: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Bp. 1904. II. 54–55. Az iskolások lelki gondozása a Szt. Kereszt oltár igazgatójának feladata volt. Vö. KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 252.

⁶³ KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 256. L. még KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok* 72–73. Az 1397-es vizitációkor Budai János még életben volt. A jegyzőkönyv azonban nem egykorú, hanem XV. sz. végi másolat, és ekkor kiegészítették az oltárigazgatóságok felsorolásával. Az ekkor már nem élt személyek elé ezért került a condam (quondam) szócska. KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 73. p.

A kollégium nem mentesült azonban az anyagi nehézségektől. 1492. júl. 7-én „universi scolares Collegii Christi pauperum nuncupati in ecclesia Strigoniensi” könyörögtek VIII. Ince pápához, hogy kiváltságaik védelmére néhány conservatort nevezzen ki.⁶⁴ VIII. Ince pápa bulláját, amellyel megerősítette a kollégium kiváltságait 1509. dec.-ben Pesti Gergely a Collegium Christi tagja átíratta Amadé Tamás esztergomi érseki helynökkel. A bulla szövegét sajnos az átírás nem közölte.⁶⁵ VIII. Ince pápa intézkedéséhez kapcsolódhatott a kollégium „reformatio”-ja, amely az 1397-es vizitáció XVI. sz. eleji másolatának kiegészítései között olvasható: mivel a „confraternitas quondam pauperum scholarium, collegium Christi” ügyei részint az idők mostohasága, részint az előjárók miatt elhanyagolódtak annyira, hogy évek óta egyetlen scholarist sem küldtek „ad studia literalia”, elhatározták, hogy a kollégium előjárója tartozik a jövedelemről évente elszámolni a káptalannak, és a felesleget „in armarium pro eruditione scolarium” elhelyezni. Ezenkívül köteles négyévenként új tanulókat küldeni „ad loca studii”, a régieket pedig visszahívni.⁶⁶

A kollégiumnak a mohácsi vész előtt 1000 rajnai forint készpénze volt. Ezt az összeget a mohácsi csata előtt Bécsbe vitték és az egyetem előjáróságának adták át, és a Collegium ducaleban helyezték letétbe. Még ugyanebben az évben Liphay Péter barsi főesperes visszavette a pénzt és kamatra adta ki bécsi polgároknak, amiből kettő vagy három szegény tanuló bécsi egyetemi tanulmányait kellett fedezni. Erről Liphay kérésére a bécsi káptalan hiteles okmányt állított ki.⁶⁷

A Collegium Christi működése szempontjából az 1526. év a döntő. Ekkor határozta el Liphay Péter barsi főesperes, hogy a bécsi egyetemen tanuló két-három diákot kell részesíteni támogatásban, ezzel a Collegium Christit a bécsi egyetemhez kapcsolta. Az anyagi és szellemi önállóságát a kollégium az Oláh-féle alapítvánnyal való összevonáskor, 1569-ben veszítette el.⁶⁸

A Collegium Christi működése anyagi szempontból biztosított volt. Az igazgatás alapja a statútum lett volna, erre azonban semmiféle utalást nem talál-

⁶⁴ BEKE Antal: *Római emlékek a magyar egyház XV. sz.-i életéből*. Történelmi Tár 1900. 15.

⁶⁵ KNAUZ Nándor: *A Krisztustársulat* i. h. 349. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Ms II. 507. 190. Nyás-féle formularium.

⁶⁶ Esztergom, Főkáptalani Magánlevéltár, Lad. 77. Antiquissima Visitatio. 141 – 142.

⁶⁷ KNAUZ: *A Krisztustársulat* i. h. 353 – 354. KOLLÁNYI: 136., valamint LUKSICS Pál: *Az esztergomi káptalan a mohácsi vész idején*. Esztergom évlapjai. 1927. 95.

⁶⁸ Oláh Miklós végrendeletében 1000 magyar forintot hagyott „ad erudiendos et alendos pauperes studiosos et adolescentes bonae indolis, eos tamen qui sacris initiari et sacerdotis esse volunt, et non alios in moneta fl. hung. 1000”. Ezt az összeget a bécsi egyetemen Oláh Miklós alapítványának elfogadásakor 1569. dec. 7-én a Collegium Christi tőkéjéhez csatolták és „Olahianum stipendium” címmel kezelték. 1570-ben még Kuthassy György, 1571-ben Poklostóy Máté járult hozzá az alapítványhoz. Mindkettőnél szerepelt még a Collegium Christi, de az alapítvány felügyelőjét már az esztergomi káptalan nevezte ki és a javadalmazottakra már az Oláh-féle alapítvány szabályai lettek kötelezőek. 1566-ban nevezte ki az esztergomi káptalan az utolsó két magyarországi tanulót, az ő visszahívásuk után már egy oppelni származású részesült az alapítványból. A bécsi egyetemen levő magyar alapítványokat 1623-ban összevonták és a Pazmaneumra, a bécsi papnevelő intézetre ruházták át. 1664-ig a növendékeket és az alapítványok kamatait a Pazmaneum igazgatója vette fel, de ez annyi kellemetlenséggel járt, hogy az igazgató lemondott róla. Az esztergomi káptalan sem ügyelt többé az alapítványokra, így azok feledésbe merültek. 1677-ben már csak az Oláh-féle alapítványt említik. 1752-ben a Collegium Christit a bécsi egyetemi tanács már csak névről ismerte. L. FRAKNÓI Vilmos: *Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Bp. 1873. 208 – 212. KNAUZ: *A Krisztustársulat*. i. h. 359.

lunk. Budai János kikötése csak a kollégium elöljárójára vonatkozott. Az 1397-es vizitáció szerint az érsek feladata, hogy a kollégium elöljáróját, a barsi főesperest olyanok közül válassza ki, akik a kollégium költségén tanultak, korban vagy méltóságban alkalmasak a tisztség betöltésére. IX. Bonifác megerősítésében a teológia, az orvostudomány vagy az artes magisteri, kánon- vagy civil jogi doktori fokozat volt a feltétele az elöljáróságnak.⁶⁹

A kollégium tagjaira vonatkozó semmiféle előírást nem adott Budai János. Nem szabta meg sem a tanulmányok helyét, sem idejét. A megerősítésben felsorolt tudományos képzettségi feltételek azt mutatják, hogy bármely tudományág szabadon volt választható. A kedvezményezetteknek csak egy kötelezettségük volt, ha megfelelő javadalomhoz jutottak, vissza kellett fizetniük a tanulmányok költségeit.⁷⁰

Összehasonlításként a párizsi Ave Maria kollégium statútumait vesszük. Ennek alapján előttünk áll egy XIV. századi kollégium élete. Az 1386/7. febr. 13-i statútum, amely korban közel esik a Collegium Christi alapításához, a következőkben határozta meg a kollégiumi tagság feltételeit:

„Tenebitur prefatus magister dictos scolares instruere et docere in studio et moribus grammaticalibus et logicalibus et aliis si ad hec sint sufficientes, quosque habeant sexdecim annos completos prout et secundum quod lacius cauetur (sic) in antiquis sive primariis ordinacionibus et statutis dicti collegii et poterit unus vices alterius supplere in premissis.”⁷¹

Az Ave Maria kollégium tagjainak továbbtanulását a kollégium költségére a gubernátor engedélyezte:

„Item licet sit superius ordinatum quod pueri qui exire habent de societate puerorum anno sexto decimo completo teneantur in scolis cum expensis domus si facultates ipsorum patientur”⁷²

A XVI. században, 1541. jún. 25-én az Ave Maria kollégium rectora és superiorja elrendelte, hogy az alapító akaratának megfelelően három Hubant környéki diák kapjon helyet a kollégiumban és számukra hetenként három solidust a kollégium jövedelméből a primarius fizessen ki.⁷³

A freiburgi egyetem mellett alapított Collegium Sapientiae statútumai egy XV. század végi kollégium életét szabályozták. A preses intézte a gazdasági ügyeket. Neki a szabadművészetek magisterének, de legkevesebb az egyik fakultás baccalaureusának kellett lennie. A tanulók kiválasztása és felvétele egy bizottság kezében volt. Ennek tagjai: a partikuláris iskola vezetője és az egyetem négy fakultásának dékánja. Kezdetben 6, később 12 volt az alumnusok száma és ezekre egyenként 10 rajnai forintot fordítottak. A statútum szerint az összes fakultás hallgatói számára lehetséges volt a kollégiumba való bejutás, de a 12 tanuló számára visszatérítést írt elő az alapító, ha későbbi életviszonyaik megengedik.⁷⁴

⁶⁹ KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 241., ill. Mon. Vat. Hung. I/4. 119.

⁷⁰ KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 242.

⁷¹ GABRIEL, A. L.: *Student Life in Ave Maria College, Mediaeval Paris*. Mediaeval Studies 14. Notre Dame, 1955. 411.

⁷² Uo. 372. A statútum 145. pontja.

⁷³ Uo. 419.

⁷⁴ KERER, Johannes: *Statuta Collegii Sapientiae. Satzungen des Collegium Sapientiae zu Freiburg im Breisgau*. Faksimile Ausgabe. Einführung Hermann Beckmann. Konstanz, 1957. Einführung 12–13.

Ha a Collegium Christi mintáját keressük, láthatjuk, hogy működésének mindegyik mozzanata megtalálható a korabeli kollégiumok statútumaiban. Budai János kénytelen volt a sajtóságot hazai viszonyokat figyelembe venni. Az országban nem működött biztos alapítású egyetem.⁷⁵ A kollégiumokban a grammatika és a logika tanításával az artes fakultására készítették elő a tanulókat. Az esztergomi székesegyházi iskolában a grammatika és a logika oktatásának már az 1309-es zsinat értelmében is a facultas artiumra való előkészítő jellegének kellett lennie. Budai János így biztosítva látta a kollégiumnak ezt az előkészítő szerepét, amire a példát az Ave Maria kollégium statútumából hoztuk. A továbbtanulás költségeit az Ave Mariában kétféleképpen oldották meg: a XIV. század közepétől a kollégium (domus) költségén tanultak a fakultásokon, a XVI. században „ösztöndíjat” kaptak. Ennek a gyakorlatnak az érvényesülését követhetjük nyomon a Collegium Christi működésében is. A Collegium Sapientiae-ban, Freiburgban a XV. században már mások voltak a körülmények. Itt a kollégiumnak már nem előkészítő jellege volt, hanem kiegészítő szerepet kapott. Ez megnyilvánult a hallgatók kiválasztásában is. A Collegium Sapientiae is előírta a visszatérítést, amennyiben lehetséges. A Collegium Christi és a Collegium Sapientiae megegyezik abban is, hogy az előjárónak egyetemi fokozattal kellett rendelkeznie.

Az esztergomi Collegium Christi tagjai a székesegyházi iskolában végezték tanulmányaikat, így a székesegyházi iskolások számára adott előírásokat kellett betartaniuk. Ezek az előírások alig különböztek az egyetemek mellett működő kollégiumok rendszabályaitól.

„Ut autem scolares in scolis residentibus sublectorem, sive magistrum, tamquam suum majorem et caput recognoscant, hac regulatione in scolis manere debent . . . et nullus audeat exire de scolis, nisi cum licentia magistri . . . Item quod nullus scolaris de nocte discurrat post unam horam noctis, contra facientes incarcerationentur et puniantur ad voluntatem magistri.”⁷⁶

Az Ave Maria kollégium statútuma részletesen leírta az elhelyezést, a liturgikus köteleességeket, a kápolna könyveinek ellenőrzését, a diákok öltözetét, a körmenetekben való részvételt.⁷⁷ A freiburgi Collegium Sapientiae a mindennapi életet a legapróbb részletig szabályozta. Felkelés, lefekvés, napi misehallgatás stb. A szabálysértésért büntetést kaptak. Az előjáró engedélye nélkül nem hagyhatták el a házat, nem bérelhettek a városban másik lakást, zárás után nem nyithatták ki a kollégium ajtaját.⁷⁸ Esztergomban minden nap három előadást hallgattak, a nagymisén, amit a főoltárnál tartottak és a vesperáson részt kellett venniük. Szobáikban nem tarthattak előadást, a kisebbeket vagy más iskolásokat a magiszter külön engedélyével taníthatták, a testi fenytést el kellett tűrniük, sőt az engedetlenek megfenyítésében segídeznük kellett. Akik ezt megtagadták, elzárással büntették őket. Nem járhattak hosszú késsel vagy más fegyverrel. Az éjszakai kijárásiért börtön, illetve a magiszter akarata szerinti büntetés járt. Az iskolások lelki gondozását a Szt. Kereszt oltárának igazgatója látta el. Az egyházi zenében a succentor pénte-

⁷⁵ Magyarország történeti kronológiája. I. Bp. 1981. 233. Vö. MEZEY i. m. (1979) 192–193.

⁷⁶ KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 92–93.

⁷⁷ GABRIEL: *Student Life* 319–383.

⁷⁸ KERER: i. m. *Einführung* 13–16.

ken, szombaton és ünnep előtti vigiliákon, valamint húsvét és karácsony előtt egy héttel készítette fel a tanulókat.⁷⁹ A váradi statútumból tudjuk, hogy a grammatikát reggel adták elő az összes tanuló számára, délben vagy délután a jártasabbak részére magyarálták a nyelvtani szabályokat vagy logikát adták elő. Délután, Zágrábban a Vesperae után, Váradon a Vesperae és a Nona között foglalkoztak retorikával. Esztergomban és Váradon az előírt előadásokon kívül is tarthatott előadást a scholasticus, ill. a succentor.⁸⁰ A quadrivium tárgyai közül a computus és a zene kapott hangsúlyt a káptalani iskolákban. A quadrivium anyaga nem esett messze a facultas artiumon előadottaktól.⁸¹ Az artes volt a jogi és teológiai tanulmányok előkészítő anyaga.⁸² Így a XV. századi káptalani iskola tényleg betöltötte egyetemi előkészítő szerepét. Az esztergomi Collegium Christi tagjai a székesegyházi iskola elvégzése után nyugodtan mehettek külföldi egyetemre.

Mivel a barsi főesperesség hozzá volt kapcsolva a kollégiumhoz és a betöltésénél az érseknek a kollégium tagjai közül kellett választania, a barsi főesperesek biztosan tagjai voltak a kollégiumnak. Knauz Nándor Miklós nyitirai, Jakab nógrádi főespereseket is a kollégium tagjainak tartotta 1317-ből,⁸³ de ezt a téves, 1309-es alapítási évből következtette. Knauz Nándor Pesti Gergelyen kívül több tagját nem ismerte a kollégiumnak. Fraknói Vilmos szerint Demeter 1380 körül, Kozárdi László 1453, Budai Gergely 1459-beli barsi főesperesek tartoztak Budai János (1393) mellett a kollégium tagjai közé.⁸⁴ Demeter és Budai János szintén az 1309-es évszám miatt került be a kollégiumi tagok közé. A kollégium első tagját ismerjük: Pöstyéni Tamás, aki 1395-ben iratkozott be Prágába, a jogi kar hallgatójaként. 1399-ben baccalaureus iuris, 1401-ben megszerezte a licenciátust, 1402-ben decretorum doctor. Mályusz Elemér feltételezi esetleges azonosságát Temlinus Tamással, aki 1394-ben egy Biblia másolását fejezte be az esztergomi várban.⁸⁵ (Wien, ÖNB Cod. lat. 1215. Rec. 31.) A kötetben a Collegium Christi possessor-bejegyzése szerepel, ami tizenötödik századinak látszik (f. 152^v), de a mikrofilm alapján ezt kétséget kizáróan nem lehet eldönteni.⁸⁶ Így egyelőre nem vehetjük Temlinust a kollégium tagjának. Ugyanígy látjuk a Collegium Christi esetleges másik tagjának a meghatározását is. A szintén Bécsben levő, egykor a Collegium Christi tulajdonában volt kódex a Commentarius in libros quinque decretalium. (Wien, ÖNB Cod. lat. 5051. Rec. 415.) A f. 470^v-on olvasható: „per me Symonem darwas de hanwa tunc temporis arcium liberalium magistrum ope eius finem huius adeptus extitit qui celum terramque regit anno 1451°.” A mikrofilm alapján itt is két kéznek látszik a másoló és a possessor-bejegyző.⁸⁷ Így az egyetlen biztos támpontunk a barsi főesperesség, annak ellenére, hogy éppen Pöstyéni Tamás, aki 1413–1425 között volt esztergomi

⁷⁹ KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 92–93, 95, 105, 252.

⁸⁰ BÉKEFI i. m. 266–267., ill. KOLLÁNYI: *Visitatio* i. h. 92.

⁸¹ A hazai iskolázás tartalmát l. MEZEY i. m. (1979) 175–193.

⁸² MÁLYUSZ i. m. 105–106.

⁸³ KNAUZ: *A Krisztustársulat* i. h. 348.

⁸⁴ Uo., ill. FRAKNÓI: *Hazai és külföldi iskolázás* 209.

⁸⁵ MÁLYUSZ i. m. 334.

⁸⁶ MTAK. Mf. 1150/1. l. 96. jegyzet.

⁸⁷ UNTERKIRCHER, Franz: *Katalog der datierten Handschriften in ÖNB. 1451–1500.* Wien, 1974. Bd. III. Teil I. 154. p. Abb. 15. MTAK. Mf. B 4648/I.

kanonok, előbb honti, 1418-tól nyitrai főesperes volt.⁸⁸ Az is bizonyos, hogy többen tanultak a kollégium költségén, mint amennyiből barsi főesperes lehetett. Ha a barsi főesperesek egyetemet végzett emberek voltak, akkor a kollégiumi tagságuk bizonyos Budai János kikötése alapján. Pöstyéni Tamás esetében azért nem lehet ez ellenbizonyíték, mert haláláig, 1427-ig maga Budai János volt a barsi főesperes. Így 1427-től vehetjük csak számításba a főespereseket. Kollányi és a *Memoria* összeállítása szerint a következő névsort kapjuk:

- 1393—1427 Budai János
 1446 Albert — az egyházjog doktora
 1453—1459 Kozárdi László az egyházjog doktora
 1459—1480 Budai Gergely a szabadművészetek magisztere, az egyházjog licenciatusa
 1480—1486 Csesztregi Imre — fokozatát nem jelölték, 1471-ben a bécsi egyetemen teológiai előadást tartott.
 1489—1495 Kéthazi Pál, 1495-től nagyprépost, tanultságáról nincs említés.
 1495—1512 Bodrogi Fülöp mind két jog doktora
 1512—1521 Pesti Gergely, aki 1497-től esztergomi kanonok, az egyházjog licenciatusa. 1509-ben a Collegium Christi tagjaként íratta át Ince pápa bulláját.
 1525—1539 Liphay Péter. Egyetemi végzettségéről nincs tudomásunk. Ő tért el Budai János szándékától, amikor 1526-ban a bécsi egyetemhez kapcsolta a kollégiumot és az esztergomi káptalanra bízta a felügyelet biztosítását. Ezzel a kollégium elveszítette eredeti funkcióját, alapítvány lett a bécsi egyetemen. Liphay halálával szűnt meg a Collegium Christi és a barsi főesperesség kapcsolata.

A bécsi egyetemen 1526 után egyetlen egyszer találkozunk csak a Collegium Christi-vel: 1527. okt. 13-án iratkozott be Christophorus Lassinda Pestiensis alumnus Collegii Christi Strigoniensis.⁸⁹

A XIV. századi kollégiumok sikeres tanulmányi működésének a bennük folyó oktatás mellett a könyvtár volt az alapja. Az eddigi összehasonlításul szolgáló Ave Maria kollégiumnak adományozott könyvtárat így jellemzi a statútum:

„Item voluit, dedit et concessit de nouo eisdem libros grammaticales et logicales necnon omnes libros pertinentes ad capellam et necessarios ad diuinum officium faciendum per ipsos pueros, capellanum et magistrum in dicta capella necnon omnia ornamenta capelle que reperientur in dicta domo et capella tempore mortis sue et unam legendam auream et bibliam quas se dicebat habere.”⁹⁰

A Collegium Sapientiae alapítója, Kerer is nagy gondot fordított a könyvtárra. A könyveket egy boltozatos teremben helyezték el, 3 kulcsa volt. Egy az egyetem rektoránál, egy a karthauziak priorjánál, egy pedig a kollégium elöljárójánál, aki azt átadta a tagok által közösen választott könyvtárosnak. A könyvtár bizonyos órában nyitva volt, könyvet elvinni csak az összes tag beleegyezésével lehetett. A statútum kéziratában a könyvtárral kapcsolatos előírásokat miniatúrákkal díszítették.⁹¹ 1412-ben az erfurti egyetemen Amplo-nius Ratinek de Berka saját könyvtárával alapította meg a Collegium Amplo-

⁸⁸ KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok* 86.

⁸⁹ Die Matrikel der Universität Wien. Graz—Köln, 1959. Bd. III. 44. p. Matrikel 1527. II. H. 1.

⁹⁰ GABRIEL: *Student Life* 367—368. 127. pont.

⁹¹ KERER i. m. Faksimile Ausgabe 44^r, 45^r, 46^r, ill. Einführung 15—16.

niumot. A Hedvig által Prágában alapított litván kollégium is rendelkezett könyvtárral.⁹²

A Collegium Christi könyvtáráról konkrét említés nincs sem az 1397-es vizitációban, sem az 1399-es megerősítésben. Mivel tanulmányilag a székes-egyházi iskolához kapcsolódott, kezdetben az ottani könyvtárra is támaszkodhatott a kollégium. A Collegium Christinek azonban volt önálló könyvtára. Ezt a possessorbejegyzéssel ellátott kódexei, ősnymtatványai bizonyítják. A könyvek őrzési helyéül csak feltételezhetjük a kollégium házáat Esztergomban, amely a barsi főesperesség háza mellett volt.⁹³ A kollégium könyvei is osztoztak az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsában, széjjel-szóródtak. Ma Bécsben, Pozsonyban, Budapesten találhatók.⁹⁴

A kollégium possessorbejegyzése két XIV. századi, három XV. századi kódexben és két ősnymtatványban található jelenlegi ismereteink szerint. A XIV. századi kódexek közül az ÖNB Cod. lat. 1611. (Rec. 38.) jelzetű Thomas de Hibernia *Manipulus florum*a datált kézirat, 1306-ból. Az előzőklapon levő possessorbejegyzés nem egykorú. A XV./XVI. század fordulója lehetséges a mikrofilm alapján mint beírási időpont.⁹⁵ Az ÖNB Cod. lat. 1215. (Rec. 31) jelzetű Bibliája csonka. Az eredeti lapszámozás szerinti 173^v f.-on olvasható:

„Explicit prima pars sive medietas biblie scripta post secundam in vigilia beati luce ewangeliste. Utraque per Bernhardum incepta, per Temlinum vero finita in Castro Strigoniensi Anno Domini m^o nongentesimo quarto. Laus domino Amen.”

A Collegium Christi possessorbejegyzése az explicit alatt olvasható.⁹⁶ Csapodi Csaba kutatásai szerint 1686-ban a kötet a budai várban volt, onnan került Bécsbe.⁹⁷ Ez a kódex több feltevésnek lett kiindulópontja. Knauz Nándor a következőket tartotta róla: „a 152. lapon (az utólagos lapszámozás szerint!) a beírás szerint a könyv Esztergomban készült, a bécsi (!) Krisztustársulat növendékeinek engedték át. Későbbi kéztől: Collegii Christi Strigoniensis.”⁹⁸ Temlinusnak még egy kódexe található Bécsben. Wien, ÖNB Cod. lat. 2146. (Rec. 88.) Johannes Occam: *Directorium iuris* c. munkájának másolója volt. Ez a kötet is csonka. A 340^v f.-on olvasható: „finitum in castro Strigoniensi. Amen dicitur scriptor nec maledicatur Thomas vocatur nec Temlinus dene-gatur.” A kötetben possessorbejegyzés nincs.⁹⁹ A Temlinus által másolt *Biblia* (ÖNB Cod. lat. 1215.) alapján, amely a Collegium Christi tulajdona

⁹² SZÉKELY György: *Fakultät, Kollegien* i. h. 66–67.

⁹³ L. 62. jegyzet.

⁹⁴ A kódexeket több esztergomi kódexszel együtt Csapodi Csaba fedezte fel Bécsben. Tanulmánya most van megjelenés alatt. Kutatásainak eredményei alapján foglaltam össze a kódexek Bécsbe kerülését: A Knauz-hagyaték kódextörédei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Bp. 1979. MTA Könyvtárának közleményei új sorozat 7. 30–33., ill. 78–83. jegyzet. Az adatok rendelkezésemre bocsátásáért ismételt köszönettel tartozom.

⁹⁵ UNTERKIRCHER, Franz: *Die datierten Handschriften der ÖNB*. Wien, 1969. Bd. I. Teil 1. 42. Teil II. Abb. 67. MTAK. Mf. 1151/1.

⁹⁶ Uo. 37. „Besitzenträgung (16. Jh.)” Abb. 241. 1. 86. jegyzet.

⁹⁷ CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp. 1973. 400. 715. tétel.

⁹⁸ KNAUZ jegyzetei. *Esztergomi vonatkozású kéziratok a bécsi könyvtárban*. MTAK Ms 4543/5. f. 1.

⁹⁹ MTAK Mf. 4617/IV.

volt, ezt a kötetet is a kollégium tulajdonának tekintették, a másolót pedig a kollégium tagjának.¹⁰⁰ Azonban a Biblia tulajdonbejegyzése Knauz szerint sem egykorú, így mind a két kötet az esztergomi iskola másolótevékenységének terméke. Ugyanezen az alapon tulajdonította Csontos János a Collegium Christi tulajdonának az OSZK Clmae 410 jelzetű *Tractatus*-át. (Egykor Wien, ÖNB Cod. lat. 4723.)¹⁰¹

Ugyanígy a kötetnek csak másolója, és nem a kollégium tagja az a Philippus de Daczyz, aki a bécsi domonkosoknál a Cod. Praed. 107/73. jelzetű kódex scriptora volt. A kódex Johannes Buridanus: *Questiones librorum Physicorum* c. művét tartalmazza, a XIV./XV. század fordulóján másolták. A f. 41^r-on olvasható: „Explicunt questiones longe Buridiani primi libri physicorum (con)finite ante dominicam Iudica philippus de daczyz.” A másoló személyéről semmi többet nem tudunk. Bécsben nincs nyoma az egyetemen, Esztergomban nem szerepel sem a káptalanban, sem az egyházmegye plébánosai között. A kódexben a f. 2^r-on olvasható a Collegium Christi possessorbejegyzése, amely Franz Lackner szerint a XV. század első feléből való.¹⁰²

Egykorú a tulajdonbejegyzés a XV. századi kódexekben. ÖNB Cod. lat. 3992. (Rec. 21.) Dinkelsbühl, Nicolaus: *Commentarius in librum Sententiarum* kötetében az előzéklapon található a possessor jelölése: Collegij xpi strigonien-sis Liber.¹⁰³ A XV. század közepén másolta Symon Darwas de Hanwa az ÖNB Cod. lat. 5051. (Rec. 415.) jelzetű kódexét, amely *Commentarius in libros quinque Decretalium*. A kötet csonka, a f. 470^v-on található a másoló bejegyzése: „... per me Symonem darwas de hanwa, tunc temporis arcium liberalium magistrum ... anno 1451°.” A kollégium tulajdonát bizonyító bejegyzés más kéz írása. A kötet az ambrasi könyvtárból került az ÖNB-be.¹⁰⁴ A bécsi egyetemen 1442. ápr. 14-én iratkozott be Symon Darwas de Hanwa, aki Schrauf szerint a szepességi Szent Annáról származott.¹⁰⁵ Az esztergomi káptalannak ilyen nevű tagját nem ismerjük, nem található az egyházmegye plébánosai között sem, így minden egyéb adat híján nem tarthatjuk a kollégium tagjának.

Pozsonyba került a kollégium két ősnymtatványa, amelyek közül a *Lactantius: Opera*. Venetiis, Vindelinus de Spira 1472. (HC 9810.) jelenleg a pozsonyi Káptalani Könyvtár Philos. 222 jelzetű kötete. A másik ősnymtatvány egy *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering*. Nürnberg, A. Koberger 1487. (HC 3167. GW 4289. Sajtó-Soltész 667.) A kollégium birtokában a mű harmadik kötete volt a XVI. század

¹⁰⁰ MÁLYUSZ i. m. 333–334. p., ill. KÖRMENDY i. m. 20, 22, 32. o. téves indoklással.

¹⁰¹ CSONTOSI János: *A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai*. MKsz 1884. 209. JAKUBOVICH Emil: *Két magyar glosszás bécsi kódex*. M. Nyelv 23 (1927) 35–36. BARTONIEK Emma: *Codices Latini medii aevi*. Bp. 1940. 376. Itt már kérdőjellel szerepel a Collegium Christi mint possessor.

¹⁰² A kötetre MADAS Edit hívta fel a figyelmemet. Köszönöm az ő és Franz LACKNER (Wien, ÖNB) segítségét a kódex adatainak azonosításában. Vö. CZEIKE, Felix: *Verzeichnis der Handschriften des Dominikanerkonvents in Wien bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Wien, 1952. Gépirat. MTAk. Mf. B 2799/I. f. 105. *Unterkircher, F.: Die Datierten Handschriften in Wien*. Wien, 1981. Bd. V. I. Teil 185–186. 2. Teil Abb. 472.

¹⁰³ MTAk. Mf. 1155/1.

¹⁰⁴ L. 87. jegyzet. A mikrofilmen nincs rajta az előzéklap az ambrasi bejegyzéssel.

¹⁰⁵ SCHRAUF: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. 91–92.

elején, majd a pozsonyi ferences konvent possessor bejegyzése olvasható a XVII. századból. A budapesti belvárosi ferencendi zárda pecsétje szerint a kötet Pozsonyból a pesti ferencesekhez került, és tőlük 1951-ben az OSZK-ba. (OSZK Inc. 283/b.)¹⁰⁶

A Collegium Christinek egyetlen olyan tagját ismerjük, aki másoló tevékenységet is folytatott. Budai János magyar viszonyokra dolgozott át egy prágai perrendtartást. Az eredeti *Processus iudicarius Pragensis* valószínűleg 1386-ban készült. Hat darab XV. századi másolatát ismeri a szakirodalom. Három a lipcsei egyetemen, egy a St. Florian kolostorban található. A Göttingenben és az egykori Königsbergben levő példányokról megállapították, hogy azokat magyar mintapéldányról másolták. Az eredeti magyar művet 1396 körül íratta le Budai János Pöstyéni Tamással. Ez sajnos elveszett, így csak a göttingeni és a königsbergi példány tudósít bennünket erről a kéziratról. A göttingeni példány (Göttingen, Egyetemi Könyvtár, Luneb. 48.) több félreértés forrása lett. A tartalomjegyzék 4. pontja:

„Valde utilis et noviter collectus tractatus secundum stilum modernum de processu iudicario magistri de Buda archidiaconi Borsiensis et canonici in ecclesia Strigoniensi.”

Kolofonja (f. 126.):

„Finitus est autem iste processus iudicarius secundo die festi beati Martini confessoris, per Thomam de Psychan, collegy pauperum Christi facti per magistrum Joannem de Buda archidiaconum Borsiensem et canonicum in ecclesia Strigoniensi, studente primum deo gratias.”

A göttingeni példány másolója a tartalomjegyzék szerint Budai Jánost tette meg szerzőnek, a königsbergi pedig (Königsberg/Kalinyingrád Egyetemi Könyvtár Nro CXIV.) „Thomas de Pueschan (!)”-t. A kódexekkel foglalkozó német szerzők Prágában keresték először a kollégiumot, mivel Budai Jánost és Pöstyéni Tamást megtalálták a prágai egyetemen. Wilhelm Mayer Prágában azonban nem talált ilyen kollégiumot, rájött az esztergomi eredetre, de szerzőnek továbbra is Budai Jánost tartotta. Csontos János, aki először ismertette itthon a göttingeni kódexet, azt Budai János Bécsben levő, de elveszett *Rationale*ja párjának tartotta.¹⁰⁷ Ez a kódex az egykori bécsi udvari könyvtárban 414. sz. alatt volt található. Kolofonja szerint:

„Anno Domini MCCCCVI die XVII mensis Aprilis completus est iste liber Rationalis ad gloriam Dei mandatum Domini Magistri Johannis de Buda Canonici Ecclesiae Strigoniensis et Archidiaconi Borsiensis.”

A kódex fólió nagyságú volt, Szent István, László dekrétumait, Lőrinc esztergomi érsek zsinati határozatait és Kálmán dekrétumainak egy részét tartalmazta. A kötetet Kollár Ádám említette először. Órá hivatkozva írta

¹⁰⁶ A kötetekre CSAPODI Csaba hívta fel a figyelmet. L. KOTVAN, I.: *Inkunabuly kapitulnej knižnice v Bratislave*. Martin, 1959. 40., ill. SAJÓ—SOLTÉSZ: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. I. Bp. 1970. 218. 667. tétel.

¹⁰⁷ *Vegyes közlemények. Múzeumi Könyvtári tisztviselők buvárlatai 1885-ben*. Csontos János göttingeni kutatásai. MKsz. 1885. 274. GÁBOR Gyula: *Adatok a középkori könyvtárás történetéhez. II. Jogkönyvek recepciója hazánkban. I. A prágai „Processus iudicarius”*. MKsz. 20 (1912) 308—313.

le Knauz Nándor a Magyar egyház régi szokásaiban, a következő megjegyzést fűzve hozzá:

„E Rationale szó kétes értelmű, némelyek Pectorale-t, csattokat, mások püspöki ruhát értenek alatta. Itt azonban, mint nyilván látjuk, könyvet jelent, még pedig minden esetre egyházi szerkönyvet.”¹⁰⁸

A kódex Kollár után már nem volt található Bécsben. Endlicher szerint a kódexet Kollár eltulajdonította és az ő hagyatékában kellene felkutatni. Bónis György szerint a kódexnek az Országos Levéltárban kellene lennie mint a Kollár-gyűjtemény 7/113. kötete. Jánosi Monika azonban nem találta a fenti jelzet alatt a Kollár-gyűjteményben a kódexet. A Budai János féle *Rationalét* a XVIII. században lemásolták Bécsben, mégpedig Kollár Ádám, és ezt a másolatot adta ki Batthyány Ignác a *Leges ecclesiasticae regni Hungariae* II. kötetének 54–68. oldalán. Batthyány még látta a kódexet, de a későbbiekben már csak az ő kiadása alapján tudtak foglalkozni a szöveggel. A Kollár-gyűjteményben van egy másolat, amely a Lőrinc-féle esztergomi zsinat, Kálmán zsidótörvényeinek, Szt. István törvényeinek szövegénél a császári könyvtár meg nem recenzeált 414. sz., 1406-ban írt kódexére hivatkozik, amely egykor az esztergomi egyházé volt. István és Kálmán dekrétumainak szövegénél még a Budai János féle kódex kezdő oldalszámát is feltüntette a másoló.¹⁰⁹ Ebben a kódexben eredetileg az esztergomi egyház possessorbejegyzése volt, ezt külön meg is jegyezte a másoló. Így a Budai János által készített kódexek egyike, Pöstyéni Tamás másolata talán a Collegium Christi könyvtárához tartozott, míg a *Rationale* az esztergomi egyház könyvtárába került.

A Collegium Christi könyvtárával kapcsolatban Mályusz Elemér megjegyzi: „Külföldi példák nyomán bizonyára nem hiányzó kollégiumi könyvtár alapjává lettek a Collegium Christi tagjainak másoló tevékenysége által létrejött kéziratok.”¹¹⁰ A fentiekből azonban láthatjuk, hogy az egyetlen Pöstyéni Tamást tekinthetjük bizonyosan a kollégium másolást is végző tagjának. Meta Harrsennek az a feltevése, hogy az Anjou-legendarium ún. harmadik mestere, aki id. Jakab apostol és László király életét, valamint Szt. Miklós életének töredékét festette, illetve a Nekcsei Biblia XVII–XX. táblájának festője, Esztergomból, a Collegium Christi környezetéből származott volna,¹¹¹ a kollégium 1309-es, téves alapítási évszámára épült.

A kollégiumi könyvtárának jellegére a jelenleg ismert hét kötetből csak következtethetünk. A *Biblia* (ÖNB Cod. lat. 1215. és OSZK Inc. 283b.) minden középkori könyvtárban az alapművek közé tartozott. Thomas de Hibernia *Manipulus florum* (ÖNB Cod. lat. 1611.) a középkor legolvasottabb és használt, szinte kézikönyvként szolgáló műve volt. A *Commentarius in libros quinque Decretalium* (ÖNB Cod. lat. 5051.) a Liber decretalium, a pápai határozatok, ügyiratok, leiratok gyűjteményének kommentára. Az egyházi jogi bírás-

¹⁰⁸ KNAUZ: *A magyar egyház régi szokásai*. M. Sion VII (1869) 733. Az egyházi szerkönyv csak Guillelmus Durandus (OP 1237–1296, kánonjogász) Rationale divinorum officiorum-a lehet. Számos nyomtatott példánya is van. L. Sajó–Soltész 1224–1246. tétel.

¹⁰⁹ JÁNOSI Monika: *A Szt. István törvényeit tartalmazó kódexek*. MKsz 94 (1978) 3–4. 225–231. Másolata OLT 1/7. Kollár gyűjtemény „Weiss. 152 (267)” r. sz. 55.

¹¹⁰ MÁLYUSZ i. m. 334.

¹¹¹ LEVÁRDY Ferenc: *Magyar Anjou legendarium*. Bp. 1973. 26., valamint HARRSEN, Meta: *The Nekcsei-Lipócz Bible*. Washington, 1949. 1–2., ill. 30.

kodásban nélkülözhetetlen, szintén kézikönyve a középkori jogi irodalomnak. Számos kommentárt írtak hozzá, neves jogászok és névtelen szerzők. A kollégium rendelkezett a középkori teológiai oktatás alapművének számító Petrus Lombardus *Sententiarum libri I–IV.* művének a kommentárjával is (ÖNB Cod. lat. 3992.) a bécsi egyetem tanára, Nicolaus Dinkelsbühl munkájával. Dinkelsbühl a bécsi egyetem korai szakaszának legjelentősebb személyisége volt, Prágai Jeromos egyik ellenfele, Ockam nominalizmusához állt közel. A szentenciák könyveihez írt kommentárjai 1422–24 között keletkeztek. Számos műve kéziratban maradt fenn Bécs, München, Graz, Melk, Subiaco könyvtáraiban. Legalább egy példány, amint látjuk, a középkori Esztergomban is olvasott volt. Szintén a nominalizmushoz kapcsolódott a kollégium egy másik kódexe. Buridanus éppen nominalizmusa miatt jött el Párizsból és Bécsben talált katedrára. Művei nyomtatásban a XVI–XVII. században több kiadásban is megjelentek. A kollégium könyvtárában a *Questiones librorum Physicorum* c. műve, amely a fizika problémáival foglalkozott, volt meg. (Wien, Dominikanerkonvent, Cod. Praed. 107/73.)

A reneszánszban a tiszta és szép latinsága miatt kedvelt Lactantius is helyet kapott a kollégium könyvtárában, műveinek Velencében, Spira nyomdájában 1472-ben megjelent kiadása volt meg. (*Lactantius: Opera.* Venetiis, Spira, 1472. HC 9810. Bratislava, Kapitulna knižnica Philos. 222.) Főműve a *Divinae Institutiones* a kereszténység alapelveinek első latin nyelvű összefoglalása. Érveit a görög-római hitvilágra alapozta, ezért is számított jelentős szerzőnek a reneszánszban. A kollégium könyvtárában levő kötetben ez az első mű. A rendkívül termékeny szerző, úgy látszik, később is hatással volt az esztergomi egyház leendő papjaira.¹¹²

A fennmaradt kötetek alapján a kollégium könyvtára a felsőfokú oktatás célját szolgáló általános szempontokat figyelembe vevő gyűjteménynek látszik, ha összehasonlítjuk más középkori kollégium könyvtárának állományával. A kollégiumok könyvvállománya inkább a székesegyházi iskolák képzési szintjének felelt meg.¹¹³ Így az alapképzéshez szükséges könyvek Esztergomban a székesegyházi iskolában álltak a tanulók rendelkezésére, míg a kollégium könyvtára, a többi kollégiumtól eltérően, a szakképzésben segítette a tagjait. A hét kötet annyira kevés, hogy ebből speciális gyűjteményre vonatkozó következtetést nem vonhatunk le.

A Collegium Christi egykori könyvtárából a meglévő kódexek közül biztosan magyarországi eredetű az esztergomi várban másolt *Biblia* (ÖNB Cod.

¹¹² LACTANTIUS, Firmianus: *Az egyház harcai és győzelmei.* Ford. Az esztergomi növen dékpapság. Esztergom, 1874.

¹¹³ GABRIEL: *The College-System* 27., ill. Uő. *Preparatory Teaching* i. h. 99–113. Az Ave Maria kollégiumban: „De libris existentibus in libraria puerorum et in scolis ipsorum. Vetus logica cum Prisciano minori . . . Noua logica . . . Liber anime . . . Physica . . . Metafisica . . . Glose super libro Priorum Posteriorum et Anime . . . Sophismata et alia diversa scripta . . . Sofismata in logica et in grammatica . . . Plura scripta in logica . . . Summa Lomberti . . . Dyaletica . . . Grecismum glosatum . . . Doctrinale glosatum . . . Glose et plures questiones grammaticales . . . Omnes predicti libri sunt ligati cum cathenis ferreis.

Computus glosatus . . . Computus recti ordinis; Algorismus glosatus . . .

Item Pater Noster Glosatus; Ars dicandi; Chato glosatus; Quidem Dirimaciones; Cartula; Theodolus glosatus . . . Legeram glosatus; Rustica deflenti; Declinationes quorumde verborum; Facetus in Latino; Facetus in Gallico; Chato in Gallico; Ars Notaria; Omnia ista in uno volumine cooperto de rubeo.” L. GABRIEL: *Student Life* 185–198.

lat. 1215.), valamint a Symon Darwas de Hanwa másolta *Commentarius in libros quinque Decretalium* (ÖNB Cod. lat. 5051.). A többi kötetben a possessor-bejegyzés későbbi, illetve más kéz írása. Ezeket a köteteket a kollégium tagjai magukkal hozhatták tanulmányaik színhelyéről is. A két ősnymtatvány lehet külföldi, de hazai vásárlás is. A kollégium könyvtára segítette a felkészülésben a barsi főesperesek közül Albertet, Kozárdi Lászlót, akik az egyházjog doktrai lettek, Budai Gergelyt, az artes magisterét, a kánonjog licenciatusát, Csesztregi Imrét, aki teológiát hallgatott, Pesti Gergelyt, aki az egyházjog licenciátusával rendelkezett.

A fentiek alapján úgy látszik, mintha a kánonista utánpótlást biztosította volna a kollégium.¹¹⁴ Híttel érdemlő adataink azonban csak a barsi főesperesekről vannak, és nekik valóban egyházjogi ismeretekre volt szükségük. De a kollégium tagjai között olyanok is voltak, akik csak az artes fakultásán vagy a teológián tanultak, fokozatot nem szereztek, lényeges javadalomhoz nem jutottak, és így forrásainkban nem szerepelnek. A kollégium megközelítően másfél százados működése hozzájárult az egyéb tudományszakok magasabb műveléséhez is,¹¹⁵ ha nem is mindig sikerült tagjainak a legmagasabb fokozatot megszerezniük.

*

Kéziratom lezárása után Mészáros István szívességéből alkalmam volt megjelenés alatt levő dolgozatát ugyanerről a témáról elolvasni. Mészáros István oktatás- és iskolatörténeti elemzéssel szintén arra a következtetésre jutott, hogy a Budai János által alapított Collegium Christi tényleges kollégium volt, amely tartalmában és formájában is megfelelt a XIV. századi kollégiumoknak.

KÖRMENDY, KINGA

Le Collegium Christi d'Esztergom et sa bibliothèque aux XIV—XVIe siècles

Toutes les trois universités qui ont fonctionné durant peu de temps dans la Hongrie médiévale, celle de Pécs, celle d'Óbuda et celle de Pozsony — ont été fondées à des sièges de chapitre. L'exigence s'est montrée pour les études universitaires à Esztergom aussi; à l'école de la cathédrale il n'y avait qu'une instruction pratique et pas scientifique. Le chapitre d'Esztergom avait pourtant une telle institution aussi qui était liée à l'instruction supérieure: c'était le soidisant Collegium Christi. Il était l'un des collèges européens qui jouaient un rôle important dans l'histoire des universités; outre leurs tâches sociales, ils devaient assurer les conditions des études universitaires aussi. Leur période d'éclat était au XIVe siècle.

Le Collegium Christi a été fondé par János Budai à la fin du XIVe siècle, dans le chapitre de la cathédrale. Bien que son existence soit déjà connue depuis plus de deux siècles, les problèmes y relatifs les plus importants restaient sans réponse. Ce qui a motivé encore l'actualité de ce sujet, c'est que le nombre des sources a peut être augmenté par les livres retrouvés du collège. La présente étude s'occupe à fond des problèmes de la fondation du collège, du personnage de János Budai, des modèles du Collegium Christi et des conditions de son fonctionnement. L'auteur fait des comparaisons entre les collèges d'Esztergom, de Paris et de Freiburg et il publie la liste des membres du collège d'Esztergom. Il s'occupe en détail de la bibliothèque du Collegium Christi et de son sort: à la base des volumes conservés et disparus, il tire des conclusions concernant le caractère de la bibliothèque.

¹¹⁴ BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. 44.

¹¹⁵ MEZEY i. m. (1979) 192.